

DIALÓGY

Úsilie o exaktnú filozofiu (po 28 rokoch)

Roku 1966 uverejnili dvaja mladí slovenskí filozofi Pavel Cmorej a Ján Šefránek v časopise *Filozofia* článok *Úsilie o exaktnú filozofiu* [4], ktorým chceli "upozorniť našich filozofov na najhrubšie a najnebezpečnejšie chyby a prehršky proti exaktnosti, vyskytujúce sa v ich úvahách" ([3], 48). Tento článok bol nielen filozofickým vyznaním autorov, ale v tej dobe a tom prostredí aj provokáciou. Filozofický štýl, ktorí obaja autori vyznávali, bol natoľko odlišný od bežnej filozofickej produkcie tých čias, že právom očakávali búrlivú reakciu. Na článok vtedy reagoval iba jeden autor, a to J. Cibulka [2] a o štyri roky neskôr sa k nemu vrátil P. Cmorej vo svojej stati [3].

Keď sme uvažovali o téme prvého dialógu na stránkach nášho časopisu, P. Cmorej navrhol vrátiť sa k problému exaktnosti vo filozofii, k problému, ktorý je ešte stále zaujímavý, hoci za uplynulých 28 rokov sa veľa zmenilo (aj v spôsobe filozofovania).

Pre tých, ktorí články [3], [4] nečítali (alebo čítali a zabudli), Jano Šefránek zrekapituloval hlavné idey state [4] a hlavné motívy jej autorov, ako sa mu javia po 28 rokoch. Pre úplnosť P. Cmorej Šefránkove poznámky doplnil niektorými myšlienkami zo svojho článku *Ideál a možnosti exaktnosti* [3], v ktorom na základe skúmania rôznych spôsobov fixovania významu jazykových výrazov do istej miery skorigoval svoje pôvodné stanovisko.

Egon Gál

ŠEFRÁNEK, J.: ORGANON F sa programovo hlási k jasnému a logicky priehľadnému spôsobu filozofovania a dištancuje sa od jalového verbalizmu, od nezreteľnej formulácie problémov, od nekontrolovateľného narábania s hmlistým pojmovým aparátom.

Táto všeobecne deklarovaná pozícia je iste hodna bližšej analýzy i polemiky. Postoje k detailnejšiemu objasneniu uvedenej všeobecnej deklarácie sú v kruhu ľudí okolo ORGANONU skôr diferencované a nehomogénne.

Nadväzujeme na tradíciu, ktorá je v slovenskej filozofii, vďaka dielu a vplyvu Igora Hrušovského i Vojtecha Filkorna, nesporne prítomná.

Pravdepodobne je potrebné malé spresnenie: Dielo Hrušovského i Filkorna určite patrí medzi to najzaujímavejšie, čo v novej slovenskej filozofii vzniklo. Istú oboznámenosť slovenských (a azda aj českých) filozofov a časti kultúrnej komunity s analyticky orientovanou filozofiou výrazne ovplyvnil I. Hrušovský a V. Filkorn. Ich - v istom zmysle slova - zakladateľskú iniciatívu nemožno obísť. Nemožno obísť ani existenciu a pôsobenie generácie, ktorá sa teraz zgrupovala okolo ORGANONU F.

Na druhej strane, reálne výsledky sú dostatočným dôvodom na schladenie naivného optimizmu (a sebauspokojenia): zakladateľskú iniciatívu možno vnímať iba ako inšpiráciu a vytvorenie kontaktu.

Treba dodať, že súčasný stav možno vysvetliť nepriaznivými spoločenskými podmienkami iba sčasti.

Pokúsím sa, predovšetkým na základe želania ostatných účastníkov dialógu, priblížiť čitateľovi hlavné myšlienky článku [4]. Urobím to tak, že vyzdvihnem základné tézy, uvediem niekoľko relevantných citácií a prezentujem súčasný (osobný) postoj. Zdôrazňujem však, že je dôležité objasniť si, k akému štýlu filozofovania sa hlásime (dnes), nie odpovedať na otázku, aký je náš vzťah k pozícii prezentovanej v spomínaných článkoch.

Už to, že článok vznikol na vyslovene náhodný podnet, iba desiate výročie úmrtia Jana Łukasiewicza, naznačuje, že výrazným motívom bolo verejne sa vysloviť k prevládajúcemu štýlu filozofovania a k vládnucej ideológii u nás. Explicitne to dokladá táto pasáž (ďalej budú pasáže z [4] odlišené kurzívou):

Pustili sme sa do veľmi chúlостivého problému. Ideál exaktnej filozofie je nielen ťažko realizovateľný, ale iste je aj dosť dôvodov veriť tomu, že vôbec nie je uskutočniteľný. Možno, že s filozofiou je to ozaj tak, ako píše Russell: "Nelze však tvrditi, že filozofie měla veliký úspěch ve svých pokusech dáti konečné odpovědi na své otázky." "... jakmile jest určité vědění týkající se nějakého předmětu možno, přestává se tento předmět zváti filosofii a stává se odbornou vědou." Význam filozofie je podľa neho v jej kritičnosti, vo vyvolávaní pochybností, v nastoľovaní rôznych a neobvyklých možností, v oslobodzovaní myslenia od tyranie zvyku.

Nakoľko však existujú filozofie, ktoré chcú pravdivo vypovedať o svete, ktoré tvrdia, že dávajú odpovede na postavené problémy, ktoré si robia nároky byť metodológiou vied, byť vedou o najvšeobecnejších zákonitostiach, je problém exaktnosti filozofie veľmi dôležitým problémom.

Vidno, že autori článku si uvedomovali, že existujú štýly filozofovania, ktoré plným právom nechcú mať s exaktnosťou nič spoločné. Spomínam si, že v časoch, keď som spolupracoval na [4], so záľubou som čítal H. Bergsona. Musím však dodať, že som si nepredstavoval, že takým štýlom budem pracovať i ja.

Obávam sa, že spôsob rozmyšľania a vyjadrovania výrazne determinujú až také zložky ľudskej osobnosti, ako je jej biochemické vybavenie. Od tohoto vybavenia závisí aj preferovanie jasného vyjadrovania alebo jeho odmietanie (a naopak, záľuba v temných, voľných, ničím nekontrolovaných a mnohovravných asociáciách alebo odpor k nim). (Nechcem tým povedať, že tréningom získaným v exaktnej vede sa nerozvíja, nekultivuje schopnosť exaktnej práce s jazykom. Na druhej strane, neraz je to tak, že osobnosť sa vo vedeckej práci pridrža pravidiel exaktnej remeselnej práce a vo filozofii potrebuje prejať iné rozmyery.)

Po tom, čo som identifikoval dobový zámer (dúfam, že môj názor bude blízky aj Paľovi Cmorejovi) a vyslovil domnienku o tom, že za vzťah k exaktnosti človek vlastne nemôže, vrátim sa k jadrú problému.

Program exaktnej filozofie Jana Łukasiewicza autorov [4] skutočne úprimne zaujal:

Sústredíme sa iba na jednu veľmi sympatickú črtu jeho tvorby. Je to program výstavby filozofie presnými vedeckými metódami.

Začneme so slovami samého Łukasiewicza: "Môj kritický vzťah k doterajšej filozofii je reakciou človeka, ktorý po tom, čo preštudoval filozofiu a do sýtosti sa načítal filozofických kníh, konečne sa stretol s vedeckou metódou nielen v teórii, ale vo vlastnej živej tvorivej praxi. Je to reakcia človeka, ktorý osobne spoznal tú zvláštnu radosť zo správneho rozriešenia jednoznačne sformulovaného vedeckého problému, z rozriešenia, ktoré možno v každej chvíli skontrolovať pomocou presne definovanej metódy a o ktorom sa vie, že musí byť také a nie iné, a že zostane vo vede na večné časy ako trvalý výsledok metodického bádania. Je to konečne, ako sa mi zdá, normálna reakcia každého vedca na filozofickú špekuláciu."

Všimnime si, že Łukasiewicz hovorí o radošti. Nemôžem sa ubrániť pocitu, že to podporuje moju hypotézu o mimoracionálnom základe postojov k exaktnosti (a môžem dodať, k racionalite). Mnoho ľudí pociťuje nekonečnú nudu a otrávenosť pri kontakte so svetom, ktorý je Łukasiewiczovi (a iným) zdrojom zvláštnej radošti.

Predpokladám, že náš časopis bude časopisom ľudí, schopných zdieľať łukasiewiczovskú radosť.

Ďalšia, už diskutabilnejšia otázka je späť s predstavami, ako možno vo filozofii dospieť k jednoznačne formulovaným problémom, k riešeniam kontrolovateľným podľa presne definovanej metódy. Łukasiewicz bol presvedčený, že vhodným nástrojom na to je logika.

Tieto metodologické požiadavky, ovplyvnené modernou logikou, determinovali aj Łukasiewiczov program výstavby novej filozofie. Tvrdí, že filozofiu treba budovať znovu od základov, že to bude práca pre celé pokolenia. Najprv treba, podľa neho, urobiť prehľad filozofických problémov, vybrať z nich tie, ktoré možno zrozumiteľne formulovať, ďalej ustáliť význam filozofických pojmov. Zrozumiteľne sformulované problémy navrhuje riešiť deduktívnou, axiomatickou metódou. Pritom si však plne uvedomuje, že uplatnenie dedukcie nie je alfou a omegou práce filozofov, že pri výstavbe deduktívneho filozofického systému "treba neustále dbať o kontakt so skutočnosťou, netvorit' mytologické entity, akými sú platónske idey, kantovské veci samy osebe, ale pochopiť podstatu a štruktúru tohto reálneho sveta, v ktorom žijeme a konáme, a ktorý chceme pretvárať v lepšiu a dokonalejšiu". Uvedomuje si, že výsledky, získané dedukciou, treba kontrolovať "intuíciami a skúsenosťami a výsledkami iných vied, najmä prírodných", a ak sa navzájom nezhodujú, treba systém opraviť, voliť nové axiomy a základné pojmy.

Łukasiewicz bol presvedčený, že za daného stavu nemožno vytvoriť filozofický systém, ktorý by bolo možné budovať exaktnými vedeckými metódami, preto sa sám venuje špeciálnym problémom

Význam Łukasiewiczovho programu vidíme napokon v týchto slovách: "Zdá sa, že filozofi postupovali po ceste najmenšieho odporu: špekulácia totiž nekladie také veľké nároky na myšlienkovú námahu ako štúdium logiky..." "Nezavrhujem metafyziku, nezatracujem filozofiu, nepozerám sa zvrchu na nijaký filozofický smer, neuznávam len neporiadnu myšlienkovú prácu."

Dnes by som to komentoval tak, že z Łukasiewiczových pozícií najprirodzenejšou realizáciou predstáv o poriadnej (alebo nie-neporiadnej) myšlienkovvej práci vo filozofii je nadväzovanie na výsledky (a paradigmy) logiky.

Táto pozícia bola blízka aj autorom [4]. V citovanom článku špecifikujú podmienky kladené na presný jazyk, presne sformulovaný problém a presnú metódu. Cmorej v [3] poukázal na viaceré nedomyslenosti [4], na medze exaktnosti vôbec, "na to, že absolútny ideál (exaktnosti) je nedosiahnuteľný a že úsilie o exaktnosť by sa malo vždy podrobiť konkrétnemu účelu". Upozornil aj na to, že "tón a celkové ladenie článku nepriamo dosvedčuje, že jeho autori mali nie celkom opodstatnené ilúzie o presnosti používaných vedeckých jazykov".

Na tomto mieste sa netreba venovať technickým detailom špecifikácie predstáv o presnom jazyku, presne formulovanom probléme a presnej metóde riešenia problému z [3]. Domnievam sa, že predkladaný dialóg ani nie je priestorom, v ktorom by bolo možné venovať sa tomuto problému dostatočne dôkladne. Prívatili by sme, keby dialóg inšpiroval bádanie o probléme a publikovanie jeho výsledkov.

Treba však zdôrazniť, že autori nehovorili kategoricky:

Nejde nám o to, aby rad radom začali vznikáť formalizované filozofické systémy. Ide nám o vytýčenie tendencie, o nastolenie ideálu. Tento ideál však jasne ukazuje, čo možno považovať za relatívne dokonalé riešenie a čo nie, tento ideál umožňuje odlišiť hodnoty a zabrániť tomu, aby sa temné a nejasné náznaky riešení nepokladali za hotové riešenia, ako sa to vo filozofii často robí ...

Pripúšťame, že v určitom štádiu filozofického bádania sa nemožno vyhnúť používaniu jazyka s vágnymi a nejasnými výrazmi. Prírodný jazyk so všetkými svojimi nedostatkami a nevýhodami pre precíznú formuláciu myšlienok je a zostane jazykom, v ktorom sa rodia prvé postrehy a nápady, v ktorom vznikajú nové problémy i originálne náhľady na ich riešenie, pravda, zväčša len v nejasnej, predbežnej podobe. Ale žiadna veda sa nemôže uspokojiť s výsledkami formulovanými v neprecizovanom prírodnom jazyku ...

Ako sme už spomenuli, uvedené požiadavky na presnosť jazyka filozofického systému sú veľmi náročné, vo filozofii možno nikdy nie úplne realizovateľné. Ale i tak môžu byť pre filozofa ideálom, o ktorý by sa mal usilovať.

V [4] sa identifikujú a analyzujú aj niektoré typy argumentov proti exaktnosti filozofie.

Jedni ju veľkoryso prehládajú ako zatažujúcu malichernosť, ktorú si v návale veľkolepých myšlienok nemôžu dovoliť, lebo by v zárodku ochromila ich nápaditosť, pripravila ich prenikavé postrehy o hĺbku a ich formulácie o osľňujúcu hutnosť. Prílišný zreteľ na presné a jednoznačné vyjadrovanie pokladajú za formálnu diplavosť, ktorú si možno v prospech obsahu s ľahkým srdcom odpustiť.

Iní filozofi pokladajú postulát formálne logickej presnosti a exaktnosti pre filozofiu za príliš úzky, jej povahe cudzí a neadekvátny. Tento názor nie je ani v dejinách filozofie ojedinelý a zriedkavý. Zastávali ho, pravda, z rôznych dôvodov, mnohí vynikajúci filozofi. Z najnovších možno spomenúť napr. Bergsona, Heideggera alebo Jamesa. James hovorí, že filozofia musí byť neexaktná, že napr. o vzťahu duše a tela môžu byť pravdivé rôzne teórie, avšak určite nepravdivá je len jedna filozofia, a to "teória dokonale jasná a definitívna." Jamesovo východisko sa dá interpretovať asi takto: filozofia hovorí o veciach nesmierne zložitých, preto musí byť aj hovorenie o týchto veciach zložitú, nie dokonale jasné, nepresné, pritom však môže byť pravdivé.

Dnes sa nazdávam, že analýza a kritika týchto názorov bola slabším miestom [4]. Ide o ťažký problém, ktorý treba analyzovať s použitím rozsiahleho historicko-filozofického materiálu. Akceptujem (napokon som to už zdôraznil), že prijateľným (a zmysluplným) štýlom filozofovania môže pre niekoho byť úsilie o "oslňujúcu hutnosť", ktoré sa úzkostlivo bráni "formálnej pipľavosti" alebo meditovanie nad málo jasnými koncepciami, prepletanie sa húšťou podnetov, asociácií, formulovanie paradoxov, aforizmov, stimulovanie imaginácie, zdôrazňovanie záhad a tajuplností, načrtávanie všeobjímajúcich poriadkov a konceptuálne splývanie s absolútnom.

Nie je to však to, čomu som schopný rozumieť, z čoho môžem mať radosť. Veľmi voľne by som zdôraznil dve veci, ktoré preferujem pri práci s jazykom, a teda aj pri filozofovaní: kritickú úctu k logike (korektnú a dôkladnú argumentáciu) a kritickú úctu ku skúsenosti.

Komentáre:

- kritická úcta k skúsenosti je aj úctou k empirickej vede, v žiadnom prípade však nie je jej dramatickým preceňovaním;

- hovorím o úcte k logike, nie o nevyhnutnosti aplikovať logický formalizmus;

- ak hovorím o možnej falzifikácii filozofických koncepcií skúsenosťou, uvedomujem si, že vzťah filozofie a skúsenosti je veľmi sprostredkovaný; jednoducho chcem iba tvrdiť, že preferujem filozofovanie, ktoré nie je nezávislé od skúsenosti, ktoré nie je arogantné k skúsenosti.

Uvedené preferencie sú založené na nasledujúcich dogmách:

- ak má filozofia k dispozícii nejakú metódu, je to metóda konceptuálnej analýzy (a teda filozofia je nútená venovať zvláštnu starostlivosť jazyku, ktorý používa a spôsobu argumentácie);

- logika je nepostrádateľný nástroj konceptuálnej analýzy;

- štúdium tohto nástroja doposiaľ najlepšie zvládla vedecká disciplína založená na budovaní formalizovaných systémov a na ich sémantickej charakterizácii;

- je užitočné prijímať niektoré nefalzifikovateľné princípy (ktoré nemožno bez problémov považovať za platné z definície či analytické vety), napríklad princíp falzifikovateľnosti.

Na záver:

1. Pri konceptuálnej analýze môže byť veľmi užitočné budovať formálne modely, umožňujúce preniknúť do detailov, o ktorých človek netuší, kým sa pohybuje na úrovni predbežných intuícii a nezreteľných formulácií. Ak filozof stráca orientáciu v spleti vzťahov a komplikácií, môže mu pomôcť, keď jasne a explicitne sformuluje základné postuláty a pokúša sa preverovať ich dôsledky.

2. Presnosť je nevyhnutnou podmienkou zrozumiteľnosti a pravdivosti. Ak sú vážne problémy s interpretáciou nejakej koncepcie, vzniká (nazdávam sa, že nezodpovedateľná) otázka - ktorá interpretácia je adekvátna pôvodnej formulácii? Vďaka ktorej z možných interpretácií možno uvažovať o pravdivosti (či nepravdivosti) pôvodnej koncepcie? Mal autor vôbec na mysli niečo komunikovateľné?

3. Stále preferujem intersubjektívnu a opakovateľnú zrozumiteľnosť a overiteľnosť. Pokiaľ vznikajú problémy s tým, ako rozumejú tým istým pasážam približne rovnako kvalifikovaní ľudia, strácam dôveru v koncepcie, ktoré spôsobujú tieto problémy. Podobne, pokiaľ ide o rozhodnutie o pravdivosti (o overenie).

4. Vo filozofii je presnosť (používaného jazyka) oveľa dôležitejšia ako napríklad v biológii. V biológii sú výskumné metódy vlastne prostriedkom "spresňovania" jazyka, resp. návodom, ako interpretovať tento jazyk.

5. Viem si predstaviť, že "jemné chvenie na linke komunikácie medzi subjektmi s náhlym pocitom, že si začíname rozumieť" môže byť vzrušujúce (verím, že každý zažíva niekedy takúto situáciu). Takýto stav však považujem iba za predprípravu spoľahlivého pochopenia, ktoré možno kedykoľvek reprodukovať a znovu premyslieť.

6. Je presnosť filozofie dostupná hocikomu? Nie je to kvalita, ktorú možno identifikovať až na základe hlbinného vhľadu? Na základe umenia nájsť adekvátnu interpretáciu, korešpondujúcu s celkovým duchom diela? Priznávam sa k ďalšej dogme - priechi sa mi takýto (aristokratický) postoj. Navyše je alibistický, konkrétnu zodpovednosť za lokálne rozhodnutie a formuláciu nahradzuje imaginárnou zodpovednosťou za globálne vyznenie.

7. Stále si treba uvedomovať, nakoľko je daný formálny model reprezentatívny a univerzálny (model nejakého javu alebo objektu nemožno ľahkomyselne stotožňovať s týmto javom, objektom). Ďalej, metóda formalizácie zrejme nie je dostatočne produktívna pre výstavbu filozofických systémov.

8. Formálne rekonštrukcie (modely), ktoré vznikli v analytickej filozofii už prešli istou skúškou životaschopnosti, istou verifikáciou. Ovplyvnili napríklad bádanie v umelej inteligencii [1] a nepriamo boli overené fungovaním výpočtových modelov rôznych aspektov ľudského poznania.

(Netvrdím tým však, že poskytli jeho definitívne a uspokojujúce vysvetlenie.)

Čo je presnosť vo filozofii?

CMOREJ, P.: Na túto otázku Jana Šefránka nemožno dať uspokojujúcu odpoveď, kým sa aspoň trochu nezamyslíme nad tým, čo je presný jazyk, lebo presnosť vo filozofii nie je nič iné ako presnosť jej jazyka, prípadne logiky, ktorá sa v nej uplatňuje. Výraz "jazyk filozofie" netreba brať doslova, lebo vždy ide o jazyk nejakého filozofa alebo filozofického smeru (všeobecne používaný jazyk filozofia nepozná).

Ak sa dobre pamätám, otázku, čo je presný, exaktný jazyk, sme s Janom Šefránkom spočiatku nepovažovali za nejaký problém. Na prvý pohľad sa zdalo, že odpoveď na ňu je celkom jednoduchá (veď taký jazyk používa matematika a logika, stačí sa naň odvolať alebo ho opísať). Nuž nečudo, že táto otázka sa pred nami vynorila až pri písaní článku. Dodatočne sme si uvedomili, že ani "sám pojem presnosti nie je celkom presný" ([4], 397) a že v stati, ktorá vyzýva k používaniu exaktného či exaktnejšieho jazyka vo filozofii, sa patrí termín "exaktný jazyk" vymedziť alebo aspoň bližšie určiť. Naša charakteristika exaktného jazyka sa príliš nelíšila od všeobecne známeho vymedzenia formalizovaného jazyka 1. rádu s presne vybudovanou syntaxou a extenzionálnou sémantikou, v ktorom každá konštanta ktorejkoľvek syntaktickej kategórie denotuje "len jeden jednoznačne určený objekt" (individuová konštanta nejaké individuum a

n-argumentová predikátová konštantu množinu usporiadaných n-tíc individuí). O konstante denotujúcej jednoznačne určený objekt sme mlčky predpokladali, že má jednoznačne určený význam.

Keď som sa neskôr po uverejnení state [4] znovu zaoberal našim vymedzením presného jazyka, uvedomil som si, že výraz "jednoznačne určený" možno explikovať viacerými spôsobmi. Azda najstriktnejšie možno pojem jednoznačne určeného významu explikovať pomocou pojmu efektívnej procedúry (algoritmu), napr. takto: a) význam individuovej konštanty je jednoznačne určený práve vtedy, keď existuje efektívna procedúra, pomocou ktorej možno o ľubovoľnom indivíduu z univerza jazyka rozhodnúť, či je denotátom konštanty; b) význam n-argumentovej predikátovej konštanty je jednoznačne určený práve vtedy, keď existuje efektívna procedúra, pomocou ktorej možno o ľubovoľnej usporiadanej n-tici individuí rozhodnúť, či patrí do množiny, ktorá je denotátom konštanty, alebo nie. Analogicky možno vymedziť jednoznačne určený význam predikátov ľubovoľného vyššieho rádu. Význam určený naznačeným spôsobom budem ďalej nazývať *efektívne určeným významom*.

V stati [3] som sa po kritickej analýze našej pôvodnej charakteristiky presného jazyka, zrekonštruovanej v Charakteristike I na s. 47-48, najprv pokúsil explikovať výraz "jednoznačne určený význam", a to pomocou pojmu efektívnej procedúry (na neformálnej, intuitívnej úrovni). Potom som predložil dve ďalšie charakteristiky presného jazyka (uvedené ako Charakteristika II a III, ([3], 51, 53). Podľa charakteristiky II každá individuová a predikátová konštantu presného jazyka má efektívne určený význam, podľa charakteristiky III efektívne určený význam majú aspoň primitívne (nedefinované) konštanty presného jazyka, v opačnom prípade ich význam možno určiť pomocou výrazov nejakého iného jazyka (napr. jeho metajazyka), v ktorom má každá primitívna konštantu efektívne určený význam (o ďalších detailoch, týkajúcich sa syntaxe, logiky, oborov premennosti premenných a univerza takého jazyka, sa tu rozširovať nebudem, čitateľ ich nájde v citovanej stati na s. 51-53). Ďalej som sa snažil ukázať, že obidve charakteristiky vymedzujú "skôr ťažko dosiahnuteľný ideál presného jazyka než jazyk, aký sa vo vedách aktuálne používa" ([3], 53).

Aby sme mohli "určiť možnosti exaktnosti a ostrejšie stanoviť jej medze, musíme si bližšie všimnúť a analyzovať rôzne spôsoby fixovania významu jazykových výrazov" ([3], 53). Význam jazykového výrazu možno fixovať (1) pomocou iných jazykových výrazov daného alebo iného jazyka (napr. jeho metajazyka), a to buď jeho explicitnou definíciou alebo prostredníctvom sústavy významových postulátov (axióm), čiže implicitne, (2) ostenzívne, (3) kombináciou obidvoch predchádzajúcich spôsobov. Vzhľadom na to, že implicitne sa význam jazykových výrazov nedá určiť jednoznačne (lebo každý neprotirečivý systém axióm možno vždy interpretovať viacerými spôsobmi) a že možnosť ostenzívneho určenia významu matematických výrazov sú priam mizivé, musel som konštatovať, že "exaktnosť v zmysle [uvedených charakteristík] ... nie je [v matematike] realizovateľná" ([3], 55).

V závere state [3] som zaujal stanovisko, ktoré si dovoľím na návrh moderátora tohto dialógu citovať v celom rozsahu. Azda nebude na škodu upozorniť čitateľa, že v tejto citácii sa moja pozornosť zameriava hlavne na výrazy jazykov empirických vied.

Ukázali sme, že obidva základné spôsoby fixovania významu primitívnych výrazov nejakého jazyka *J* (pomocou axióm a ostenzívne) vzaté samy osebe sú slabé na určenie sémanticky presného výrazu (v zmysle ktorejkoľvek z charakteristík I-III). Sú však medzi týchto izolovane analyzovaných spôsobov fixovania významu hranicami exaktnosti? Ved' nemožno nevidieť, že skutočne používané jazyky empirických vied sú dostatočne presné na to, aby sa pomocou nich dali formulovať vedecké zákony týchto disciplín, aby sa v nich mohlo úspešne vysvetľovať, predvídať, overovať a pod. Hoci ani jeden jazyk nie je zo sémantického hľadiska dokonale presný (môže byť nanajvýš syntakticky precízny), kombinovaním a postupným opakovaním rôznych postupov fixovania významu a ich technickým zdokonaľovaním možno jazyk každej empirickej vedy stále zdokonaľovať a spresňovať. Mechanizmus tohto procesu nie je metodologicky náležite preskúmaný a zdôvodnený, no iste sa v ňom v plnej miere uplatňujú obidva základné spôsoby fixovania významu. Opakovaním ostenzívnych procedúr v rozmanitých situáciách možno význam jazykových výrazov stále zostrovať. Zdokonaľením syntaktickej stavby jazyka, jeho logickej štruktúry možno pripraviť podmienky pre úspešné uplatnenie logiky a matematiky, pomocou ktorých možno čiastočne tiež korigovať a precizovať sémantický význam jazykových výrazov. Jazyk, v ktorom sa často uplatňuje logika, v ktorom sa predvída a vysvetľuje, musí mať čo najprecíznejšiu syntaktickú stavbu. Ak sa v ňom význam jeho výrazov koriguje a spresňuje axiomaticky, musí mať efektívne určenie množinu axióm, východísk. Axiomaticky možno veľmi účinne spresniť význam výrazov, ktoré sme už predtým v určitom význame používali (nemáme tu na mysli prípad, keď sa týmto spôsobom fixuje význam výrazov predtým nijako neinterpretovaných). Dá sa však naznačeným spôsobom vybudovať ideálne presný jazyk? Jazyk, v ktorom by každá konštantá mala absolútne presne vymedzený denotát, každá premenná presne určenie oblasť premennosti atď.? Domnievame sa, že nie. Realita, na ktorú sa jazyk vzťahuje, nie je nemenný svet strnulých platónskych entít, pevne a ostro ohraničených - to je jeden dôvod a druhý spočíva pravdepodobne v povahe fixovania významu jazykových výrazov.

Každý vedecký jazyk obsahuje veľa veľmi nepresných výrazov. Ich škodlivosť netreba zveličovať. Potreba presnosti jazykových výrazov je relatívna: pri riešení jedného problému vystačíme i s veľmi nepresným výrazom, pri riešení iného sme nútení tento výraz náležite spresňovať (napr. matematici, ktorí chceli dokázať, že na riešenie určitého typu úloh neexistuje nijaký algoritmus, museli v tomto storočí pojem algoritmu zexaktiť natoľko, aby bolo možné túto neexistenciu algoritmu precízne dokázať, hoci predtým sa celé stáročia používal trochu hmlistý intuitívny pojem algoritmu). Bolo by treba bližšie preskúmať, ako súvisí kladenie a riešenie určitých problémov s presnosťou jazykových výrazov, ako a za akých podmienok možno nepresné výrazy bez obáv používať atď. - tiež jedna z úloh, ktorým by sa metodológia vied mohla viacej venovať. Presnosť jazyka vo všeľichom pripomína presnosť merania. Obidve možno zdokonaľovať, prvú i druhú treba relativizovať k danému cieľu, úlohe, problému. Hranice druhej sú zároveň hranicami prvej.

Nechceli by sme vzbudiť dojem, že sa tu prihovárame za používanie hmlistého, nepresného jazyka. Ani najmenej, bolo však treba poukázať na to, že absolútny ideál je nedosiahnuteľný a že úsilie o exaktnosť by sa malo vždy podrobiť konkrétnemu účelu.

Hoci dnes by som niektoré tvrdenia formuloval inak, prípadne ich dokonca odvolal, nemôžem povedať, že by sa moje súčasné názory na exaktnosť jazyka a jej možnosti diametrálne líšili od stanoviska, ktoré som zaujal v poslednej citácii. Ale v úvahách o exaktnosti jazyka i v jej charakteristike by som urobil niekoľko podstatných zmien. Extenziónnu sémantiku jazyka, o ktorú sme sa v nej opierali, by bolo treba nahradiť intenzionálnou. Hlbší prienik do problematiky exaktnosti jazyka je nemysliteľný bez uplatnenia niektorých klasických výsledkov matematickej logiky (napr. Skolemovej-Löwenheimovej vety a niektorých Gödelových teorém). Nebolo by prezieravé ignorovať pritom prínos autorov, ktorí predložili a rozvíjali program matematického konštruktivismu a niektoré výsledky logikov, ktorí sa podieľali na vzniku a rozvoji intuícnostickej logiky a jej sémantiky. To isté platí - aj keď z iných dôvodov - o výsledkoch tzv. fuzzy logiky. V úvahách o exaktnosti jazyka (či jazykov) matematiky by sa nemalo zabudnúť ani na zaujímavé podnety Vopěnkovej filozofie matematiky. A nesporne užitočné by bolo ťažiť aj z Tichého kritiky jazyka Montagueovej intenzionálnej logiky a z jeho názorov na výstavbu transparentnej logiky. Ale to už sú námety presahujúce tematický zámer nášho dialógu, v ktorom musíme vystačiť s *nepresným* intuitívnym pojmom presného jazyka.

SEDOVÁ, T.: Odpoveď na otázku, či filozofia môže byť exaktná, závisí prinajmenšom od dvoch predpokladov: 1) od samotného chápania filozofie, jej povahy, zdrojov a výsledkov, 2) od interpretácie "exaktnosti". Ak exaktnosťou rozumieme matematizáciu a formalizáciu, tak filozofia, resp. jej jednotlivé disciplíny, tieto požiadavky nespĺňa (až na filozofickú logiku). Filozofia nemá k dispozícii prepracovaný aparát dokazovania svojich tvrdení ako deduktívne vedy, ani nepracuje s efektívnymi procedúrami falzifikácie alebo potvrdzovania svojich výpovedí ako empirické odbory zo sféry prírodovedy a humanistiky. Lenže ak filozofiu chápeme ako druh poznania popri špeciálnovednom a toto filozofické poznanie interpretujeme v intenciách Huma ako dostatočne zdôvodnené a pravdivé presvedčenia, môžeme, podľa mojej mienky, vyžadovať od filozofickej reflexie konzistentnosť, neprotirečivosť, logickú sklbenosť predkladaných myšlienok, transparentnú argumentáciu a schopnosť nielen "deklamovať" isté závery mlčky predpokladajúc isté presupozície, ale regulárne ich odvodiť a legitimizovať. Prírodné, poznanie a poznávacie akty či procesy možno chápať aj inak, čo vonkoncom neholdám popierať, ale poznanie v duchu tradície, ktorú som letmo načrtla má do činenia najmä s jazykom ako reprezentáciou obsahu našich presvedčení, a preto sa domnievam, že citlivé narábanie s týmto nástrojom môže viesť demarkačnú čiaru medzi čírou mienkou či expresiou subjektívnych zážitkov skúsenosti a tým, čo už Gréci označili ako epistémę.

V súčasnosti sme svedkami ťaženia proti tejto racionalistickej verzii poznania a filozofickej aktivite a priznávam sa, že postmoderné epitafy na margo vedy a filozofie ako racionálneho vedenia (napr. Lyotard), deklarovanie postfilozofickej kultúry (napr. Rorty) a reči o rozpúšťaní sa filozofie v literatúre (na tejto poslednej téze čosi bude) mi v našich domácich pomeroch znejú bizarne, lebo pokiaľ neberiem do úvahy marxizmus a etablované inštitúcie jeho šírenia, filozofia v slovenskej kultúre nikdy nemala patričný zástoj a dosah. Absentuje totiž tradícia a vyprofilované školy, o pluralizme ani

nehovoriac. Keď sa vyjadrím módnym spôsobom, rétorika sa zmenila, ale nové žánre opakujú staré myšlienky, napr. obohratá platňa o nemožnosti objektívneho poznania, relativizmus poznania, stieranie rozdielov medzi faktami a hodnotami, preceňovanie pragmatických aspektov významu, odmietanie kritérií pravdivosti a pojmu pravdy a pod. Jazyk síce je aj tu v ohnisku pozornosti, ale je to jazyk pochopený ako expresia zážitkov a subjektívnych postojov rozmanitého druhu. V zápale boja proti inštrumentálnemu prístupu k jazyku (pozri napr. Foucaulta) sa akosi pozabudlo, že sám Wittgenstein, na ktorého sa postmoderní myslitelia odvolávajú (na jeho koncept jazykovej hry, ktorý Pechar najnovšie prekladá ako rečová hra), popieral možnosť fungovania privátnej jazykovej hry...

Hume svojho času odlišil tzv. morálnu filozofiu od špekulatívnej, pričom jasne artikuloval, že morálna filozofia vždy bude mať lepšiu pozíciu a bude oslovovať viac ľudí než filozofia, ktorá si bude vedome klásť isté obmedzenia. Hoci miesto pod filozofickým slnkom neupieram ani tým, ktorí aspirujú na pastierov bytia, prípadne tým, pre ktorých je filozofia múdrosťou v zmysle emergencie a hierarchizácie hodnôt čerpajúcou z iných zdrojov než je poznanie (vôľa, emócie), dúfam, že nový časopis s inou orientáciou napomôže "triedeniu duchov", aby sa aj naše filozofovanie pohlo dopredu a začalo žiť problémami, a nie prevzatými šablónami a osvojeným slovníkom. Pre jedných aj druhých však platí Wittgensteinova duchaplná sentencia z *Rozličných poznámok*: "Aj filozofovi rastie viac trávy v údoliach hlúposti než na holých vrcholoch dôvtipu."

KAMHAL, D.: Hlásim sa k záverečným častiam článku [3], najmä k poslednej vete, v ktorej sa hovorí, že "úsilie o exaktnosť by sa malo vždy podrobiť konkrétnemu účelu".

Okrem toho si pomôžem ďalšími citátmi:

Ak poviem niekomu: "Počkaj tu niekde!" - či nemôže toto vysvetlenie fungovať nedokonale? A nemôže zlyhať aj každé iné vysvetlenie?

"Nie je to však neexaktné vysvetlenie?" - Pravda, prečo by sme ho nemali nazývať "neexaktným?" Pochopme však, čo znamená "neexaktný"! Lebo to neznamená "nepoužiteľný".

Rozumieme, čo znamená nastaviť si hodinky na presný čas, alebo napraviť ich, aby išli presne. Čo však, keby sa niekto spýtal: Je táto presnosť ideálnou presnosťou, alebo nakoľko sa jej približuje? - Môžeme, pravda, hovoriť o meraniach času, pri ktorých sa dosahuje iná, povedali by sme, väčšia presnosť ako pri meraní času vreckovými hodinkami. Slová "nastaviť hodinky na presný čas" tam majú iný, i keď príbuzný význam a 'určiť čas' je tam iným procesom atď.

"Neexaktný" je vlastne výčitka a "exaktný" pochvala. A to znamená: neexaktné nedosahuje cieľ tak dokonale ako exaktnejšie. Tu pôjde o to, čo nazývame "cieľom". Som neexaktný, keď neviem určiť vzdialenosť Slnka od nás s presnosťou na 1 m; a keď stolárovi neviem povedať šírku stola s presnosťou na 0,001 mm?

Nie je stanovený jeden ideál presnosti; nevieme, čo si máme pod tým predstaviť - ak ty sám neurčíš, čo sa má tak nazývať. Ťažko sa však rozhodneš pre také určenie; pre také, ktoré by ťa uspokojilo.

Uvažujme o presnosti tejto vety:

- (1) "Uvedené citáty sú z istej práce jedného z najvýznamnejších filozofov 20. storočia".

Je táto veta presná? Dá sa hovoriť o presnosti či nepresnosti vety (alebo propozície) bez ohľadu na kontext? Všimnime si ďalšie vety:

- (2) "Uvedené citáty sú z istej práce Ludwiga Wittgensteina".

- (3) "Uvedené citáty sú z Wittgensteinových *Filozofických skúmaní*".

- (4) "Uvedené citáty sú z Wittgensteinových *Filozofických skúmaní*, s. 66-7".

O presnosti či nepresnosti viet (1)-(4) môžeme uvažovať vzhľadom na konkrétnu otázku, vzhľadom na to, čo chceme vedieť, keď sa opýtame na pôvod citátov. Každá z odpovedí (1)-(4) môže byť vzhľadom na príslušnú otázku presná alebo nepresná.

Je presnosť vlastnosťou jazyka, jazykových výrazov, pojmov či propozícií, chápaných ako nezávislých od mimolingvistického pozadia (kontextu, situácie, "svetamihu"...) ? Alebo závisí vždy aj od mimojazykových faktorov? Zdá sa, že je to zle postavená otázka. Ide totiž najmä o to, čo rozumieme pod "presnosťou". Keď uvažujeme o presnosti, treba sa opýtať: "Presnosť čoho?"

Môžeme hovoriť o nepresnosti výrazu v prípade viacznačného výrazu, ktorý sa však stáva jednoznačným pri použití v konkrétnej situácii. Napríklad výraz "roh" vo vete "Pozri sa na tamten roh!" môže byť presný aj vtedy, keď je použitý v zloženom výraze "pravý roh budovy", aj vtedy, keď je použitý vo výraze "baraní roh". Môžeme hovoriť o presnom či nepresnom pojme, ktorý je zastúpený nejakým výrazom. Napríklad, ako je to s pojmi, zastúpenými výrazmi "vôľa ľudu", "najkrajšia žena na svete", "najvýznamnejší filozof 20. storočia", "národ" atď.? Môžeme hovoriť o nepresnom vysvetlení (pozri Wittgensteina), nepresnom vyjadrovaní, nepresnom meraní, nepresnom meradle atď.

Existujú dokonca "jazykové hry", v ktorých je práve niektorý z druhov nepresnosti kľúčový. Napríklad, keď niečo naznačujeme, keď sa vyhovárame, keď sa vyhýbame odpovedi, keď klameme, dvojzmyselne sa vyjadrujeme, žartujeme, vyjadrujeme pocity neistoty ... Tým, že sme nepresní vzhľadom na iné jazykové hry, presne sa držíme pravidiel týchto spomenutých hier.

Ešte niekoľko poznámok k chápaniu "ideálne presného jazyka", čiže takého, "v ktorom by každá konštanta mala absolútne presne vymedzený denotát, každá premenná presne určenú oblasť premennosti". Ide teda o pokus považovať za kritérium presnosti jazyka jednoznačné priradenie empirického objektu (objektov) individuovým výrazom. Argumentovalo sa tým, že napríklad pri ostenzívnom určovaní významu nejakej konštanty nemôžeme dosiahnuť presné určenie významu, lebo objekty sa menia. Rozumiem tomu tak, že konštanta nemôže mať presný význam, lebo jej významom je denotát. V akom zmysle by sme v tomto prípade mohli hovoriť o spresňovaní významu? Čím "nehybnejšie" objekty, tým presnejší význam?

Predpokladom presnosti individuového výrazu vôbec nemusí byť ostenzívne určenie jeho denotátu. Napríklad výraz "autor románu Waverley" je presný, hoci

nevieme, ako vyzeral človek, ktorý román napísal. Dokonca denotáty individuových výrazov nemusia ani existovať, a napriek tomu nemôžeme tvrdiť, že jazyk s takýmito výrazmi je nepresný. "Prvý mamut v bratislavskej ZOO", "neomylný politik", "človek, ktorý sa volá Žrgošvachr" - to sú výrazy, ktorým rozumieme a vedeli by sme na základe ich významu identifikovať príslušné objekty, keby existovali. Mimochodom, ako to, že rozumieme rozprávkam? Navyše, keby bola presnosť jazykových výrazov viazaná na presne vymedzený denotát (predpokladajúc jeho existenciu), boli by výrazy, ktoré referujú na objekty existujúce v minulosti, presné? A ako by to bolo s výrazmi ako "občania Slovenska, narodení v januári 1995"?

VICENÍK, J.: Ľudia, ktorí sa vyslovujú k názorom autorov štúdií pred takmer 30-tich rokov, sú zdanlivo vo výhode a "múdrejší" o skúsenosti z vývinu filozofie a logiky za posledných 30 rokov a majú možnosť určitým spôsobom zhodnotiť tendencie, ktoré sa za toto obdobie prejavili v snahách o výstavbu exaktnej filozofie. Je veľmi diskutabilné, či je tento časový odstup naozaj prednosťou. Výhoda sa začína strácať, keď si postavíme otázku, či sa situácia vo filozofii radikálne zmenila všeobecne a osobitne u nás a či je táto zmena v zhode s predstavami autorov o exaktnom štýle filozofovania. Aký štýl filozofovania vlastne dnes u nás prevláda? Ak si uvedomíme, že prudko narástla pluralizácia filozofických smerov a prúdov pestovaných u nás a v rámci týchto smerov narástla vnútorná diferenciacia (v rámci fenomenológie, náboženskej filozofie, postmodernistickej filozofie, ale i v rámci sociálnej filozofie a pod.), tak je veľmi zložitá odpovedať na otázku, aký štýl filozofie prevláda. Myslíme si, že stále platí, čo si uvedomovali aj autori spomínaných článkov, že "existujú štýly filozofovania, ktoré plným právom nechcú mať nič spoločné s exaktnosťou" ([9], 44), a dodajme, že často ju programovo odmietajú. Netreba veľmi hlboké analýzy na to, aby sme prišli k záveru, že v súčasnosti neprevláda tendencia k exaktnému štýlu filozofovania, práve naopak. Preto nastolenie otázky zexaktňovania filozofie, resp. filozofovania je nielen aktuálna, zaujímavá, ale i užitočná. (Predmetom osobitnej diskusie by boli príčiny tohto stavu. Pri jeho analýze by sme tak či onak narazili na otázku úlohy, funkcie, zmyslu a napokon statusu filozofie. Týchto problémov sa nepriamo čiastočne dotkneme).

Jeden z motívov napísať článok [4] o exaktnosti filozofie "bol verejne sa vysloviť k prevládajúcemu štýlu filozofovania a k vládnucej ideológii u nás" ([9], 44). Je zrejme, že v prevládajúcej marxistickej filozofii u nás existovali rôzne názory, diferencie, nebol to jednotný smer (a už vôbec nie v porovnaní s medzinárodným kontextom). Ale v zásade o to teraz nejde. Stavíme trochu kacírsku otázku: neplnil dialektický materializmus a teória poznania v mnohých smeroch aj funkciu filozofie vedy a funkciu epistemológie vedeckého poznania? Ťažko možno poprieť, že tieto filozofické disciplíny mali oveľa bližšie k pozitívnym vedám a prejavovali snahu asimilovať a filozoficky vyložiť vedecké poznatky. Ako to bolo a je v iných filozofických smeroch? Dialektický materializmus a teória poznania prejavili mimoriadnu toleranciu k vedám, na pozadí ktorých sa formuje predovšetkým ideál exaktnosti, a to k matematike a logike. Excesy, verbalizmy a dogmy, ktoré sa v týchto filozofických disciplínach vo vzťahu k týmto a ďalším pozitívnym vedám v určitom historickom období zjavili, netreba ospravedlňovať, ide len o vecné

zhodnotenie nosnej tendencie formovania ich vzťahu k vedám (myslíme si, že tendencie pozitívnej).

Autori článkov hovoria o úsilí o exaktnú filozofiu, možnosti výstavby exaktnej filozofie, resp. o "program[e] výstavby filozofie presnými vedeckými metódami" ([4], 395), čiže ide o potencialitu, možný stav, nie skutočnosť.

Ak je to tak (prípadne s príslušnými modifikáciami, pretože v určitom zmysle sú skeptickí k možnosti uskutočniť ideál exaktnej filozofie ([4], 408), potom stále zostáva možnosť budovať filozofiu (resp. filozofie), ktorá sa bude ideálu exaktnosti približovať, podobne, ako si to predstavuje Popper v súvislosti s ideou približovania sa vedeckých teórií k pravde (verisimilitude).

Keď prijmeme stanovisko, že budeme rozlišovať medzi možnosťou exaktnej filozofie (budovanej presnými vedeckými metódami) a existenciou exaktnej filozofie (o existencii ktorej v ucelenej forme možno pochybovať, prípadne jej charakteristiku spriesniť), tak možno v súčasnosti hovoriť umiernennejšie o exaktnosti vo filozofii a vo vedách ako aktuálnom stave. To umožňuje hodnotiť stav zexaktňovania filozofie (jej časti) a zexaktňovania vedy (vied) na pozadí určitého vzoru, ideálu exaktnosti (napr. toho, ktorý vo svojich analýzach predkladajú autori). Azda nie je vhodné uvažovať osobitne o zexaktňovaní filozofie a zexaktňovaní vied aspoň z dvoch dôvodov: (1) keď autori hovoria o filozofii, majú na mysli vedeckú filozofiu, čiže filozofiu ako vedu, čo však nie je stanovisko, ktoré sa všeobecne prijíma, dokonca ho neprijímajú ani všetci stúpenci exaktne budovanej filozofie a metodológie vied. Jednoducho aj exaktnej filozofii je možné priznať osobitný status a funkcie, ktorými sa líši od vied; (2) vo vzťahu k pozitívnym vedám nielen môžeme hovoriť o *existencii exaktnosti a procese (tendencii) zexaktňovania*, ale aj o existencii exaktných vied (matematika, logika, fyzika...), i o určitom stupni *exaktnosti* vzhľadom na uznávaný model exaktnosti. Je však možné *uvažovať osobitne o exaktnosti filozofie a exaktnosti a zexaktňovaní vedy*.

Zastavme sa teraz pri termínoch "exaktnosť", "štýl filozofovania", "ideál exaktnosti", "vedeckosť" a ich významoch, no nielen pri nich. Pôjde nám o vyjasnenie stanoviska autorov článkov o exaktnosti filozofie, aby sme sa vyhli jeho skresleniu a zároveň o vyjadrenie nášho stanoviska. Musíme priznať, že hoci uznávame potrebu a účelnosť zexaktňovania filozofie, predstava a samotné zexaktnenie tejto predstavy je veľmi zložitá, aj keď treba uznať, že sformovanie ideálu exaktnosti dáva tejto predstave ostrejšie obrysy a ohraničenia, o ktorých možno vecne diskutovať.

Naznačili sme, že existuje pluralita filozofických smerov, škôl, systémov, z ktorých môžeme vylúčiť tie, ktoré sa programovo bránia, resp. úplne popierajú možnosť zexaktňovania filozofie. Rodina tých filozofií, ktoré túto tendenciu a možnosť nepopierajú je stále dosť široká a tým je potenciálne daná aj rôznosť chápania procesu zexaktňovania. Aj keď sa daná rôznosť názorov na exaktnosť filozofie (možnosti takejto exaktnosti) prejaví najmä vo vzťahu k ideálu exaktnosti sformulovaného autormi ([4], [3]), aj tak zostáva dosť otázok, ktoré treba postaviť a zodpovedať.

Keď autori hovoria o zexaktňovaní filozofie, majú na mysli predovšetkým "pribuzné rodiny" filozofií širokého analytického prúdu, resp. filozofií, ktoré tendovali k názorom široko chápaného scientizmu 19. a 20. stor., teraz bez ohľadu na rôzne chápania a vymedzenia termínu "scientizmus".

Vychádzajúc z tohto predpokladu môžeme niektoré otázky a úvahy spresniť. Autori sa otvorene hlásia k určitému typu filozofickej analýzy, predovšetkým sa odvolávajú na "sympatickú črtu" tvorby J. Łukasiewicza, a to "program výstavby filozofie presnými vedeckými metódami" ([4], 395). Zároveň akceptujú jeho kritický prístup k "extrémom Viedenského krúžku" a zdieľajú aj jeho názor "proti redukcii filozofických problémov na problémy analýzy jazyka" ([4], 395). Nie je úplne jasné, či majú autori na mysli odmietnutie široko chápanej redukcie filozofie na analýzu jazyka, alebo mali skôr na pamäti odmietnutie redukcie filozofie len na "logickú analýzu jazyka". Zdá sa nám, že v ich článku existujú kontexty proti redukcii filozofie nielen na "logickú analýzu", ale aj proti redukcii filozofie na široko chápanú "analýzu jazyka". A to je sympatické. Zároveň sa v ich textoch stretávame s tendenciou, ktorá smeruje k typu logického redukcionizmu. O ňom ešte niečo povieme v súvislosti s analýzou pojmu exaktnosti.

Ak vychádzame z predpokladu, že autori odmietajú redukcii filozofie na analýzu jazyka, tak vlastne tiež odmietajú dosť rozšírenú (alebo prevládajúcu) predstavu v analytickej filozofii, že 1. metóda logickej (resp. formálnej) analýzy nie je vo filozofii jediná (či už ide o analýzu umelých alebo prirodzených jazykov), 2. lingvistická analýza (interpretácia) sa neredukuje na názor, že filozofická analýza sa rovná analýze jazyka (logickej alebo v širokom zmysle lingvistickej), alebo presnejšie, "že všetko, čokoľvek a kedykoľvek filozofi hľadali, sa týkalo výlučne jazyka" ([5], 21). Ak je to tak, potom by bolo treba spresniť, čo autori rozumejú pod filozofickou analýzou, resp. aké typy analýz považujú vo filozofii za relevantné, prípadne aké typy analýz uznávajú.

Spomenuli sme, že existujú filozofie, ktoré programovo odmietajú možnosť výstavby filozofie exaktnými metódami alebo, miernejšie formulované, odmietajú určitý typ (chápanie) racionality a na tomto type racionality založené chápanie exaktnosti nielen vo filozofii, ale aj vo vedách, osobitne v sociálnych a humanitných vedách. Myslíme si, že treba zohľadniť aj ich kritické názory na možnosti a hranice exaktnosti vo vede a filozofii, najmä exaktnosti, ktorej vzor sa sformoval na pozadí logiky, matematiky a prírodných vied, a s ich argumentmi sa vyrovnáť pri formulovaní ideálu exaktnosti.

Zastávame názor, že aj filozofie, ktoré programovo odmietajú budovanie exaktnej filozofie i možnosť vybudovania filozofie ako vedy, ako aj metódy, ktoré používajú, majú byť predmetom filozofickej analýzy, a teda aj predmetom analýzy z hľadiska exaktne budovanej filozofie. Zrejme by to malo platiť i naopak. Alebo inak povedané, "vlastnosti vedy a filozofie musia tvoriť predmet filozofickej analýzy, a to nezávisle od toho, či filozofia je alebo nie je jednou z pozitívnych vied" ([10], 66). Takýto prístup je dôležitý pre spresnenie predmetu filozofickej analýzy i predmetu analýzy exaktnej filozofie, hoci existuje a bude existovať mnoho spôsobov filozofickej analýzy.

Kontext článkov [4], [3] naznačuje, že filozofia sa chápe ako veda, dokonca veda empirická, teda aspoň filozofia, ktorá by mala vzniknúť ako produkt dôslednej realizácie programu výstavby exaktnej filozofie.

Osobne nám je sympatické prihlásenie a uvedomenie si autorov (odvolávajúcich sa na názory J. Łukasiewicza), že "uplatnenie dedukcie nie je alfou a omegou práce filozofov", že pri "výstavbe deduktívneho filozofického systému "treba neustále dbať o kontakt so skutočnosťou", ba i to, že netreba tvoriť mytologické entity typu platónskych ideí, kantovských vecí osebe, že treba pochopiť "podstatu a štruktúru tohto reálneho

sveta". Autori naznačili aj spôsob chápania, overovania filozofických tvrdení, ich kontroly prostredníctvom intuície, skúsenosti a výsledkov získaných vo vedách ([4], 396). Zdôrazňujú "kritickú úctu k skúsenosti" ([9], 47). Možno si však predstaviť program budovania exaktnej vedy, ktorá nebude mať status vedy a nebudú sa na ňu klásť kritériá uplatňované na empirické vedy - napr. kritériá empirického overovania jej tvrdení. To nechávame teraz bokom.

Teraz stručne niekoľko viet k nášmu názoru na status filozofie. Nesporne dôležité miesto má vo filozofii konceptuálna analýza, snaha po explikácii dôležitých filozofických pojmov, spesňovanie filozofických tvrdení a pod. Tieto procedúry sú dôležité z hľadiska možnosti pripísať filozofii status vedeckosti, ale tým sa status filozofie ako vedy a osobitne ako empirickej vedy nenaplnia. Nepochybujeme, že v rámci filozofických analýz a filozofických "teórií" existujú analytické zložky. Zostáva otvorená otázka charakterizovania nefalzifikovateľných filozofických predpokladov (je ním aj autormi spomenutý princíp falzifikovateľnosti?). Uznanie filozofie za empirickú vedu má svoje konsekvencie: treba zodpovedať otázku, akú funkciu majú vo filozofii výroky o pozorovaní a rôzne typy generalizácií. Problémom zostáva aj charakterizovanie filozofických tvrdení a ich systémov (filozofických teórií) ako empirických tvrdení a empirických teórií. Na tento problém existuje mnoho protikladných názorov. Otvorená zostáva potom aj otázka overovania (verifikácie alebo falzifikácie) filozofických tvrdení, hoci treba povedať, že nám je blízky názor o existencii rôznych spôsobov nepriameho overovania filozofických tvrdení výsledkami pozitívnych vied atď. K takémuto stanovisku sa prikláňajú i autori článku o exaktnosti ([4], 406). Filozofia tvorí celostnejšie obrazy sveta aj na základe vedeckých poznatkov. Otázku, akú úlohu tu zohráva filozofická extrapolácia, rôzne typy abstrakcií a kreativita, nechávame otvorenú. Predmetom osobitnej diskusie môže byť problém, ktoré z týchto poznatkov tvoriacich východisko a pozadie filozofickej teórie, modelu koncepcie, resp. obrazu sveta, získala svojimi prostriedkami sama filozofia, alebo či je v tomto smere filozofia úplne odkázaná na špeciálne vedy a jej úlohou je využitím extrapolácií, abstrakcií, idealizácií, konkretizácií vytvárať obrazy sveta konzistentné s vedeckými poznatkami získanými v pozitívnych vedách v minulosti a na súčasnej úrovni ich rozvoja. Otvorená zostáva aj otázka, či v prípade, že filozofia je veda, má napriek tomu určité špecifiká v systéme súčasných vied, či formuluje nové poznatky a v čom má odlišné funkcie oproti tomu, čo sa tradične nazýva pozitívne vedy. O týchto otázkach sa neustále diskutuje.

V oblasti analytickej filozofie existujú na status filozofie celkom opačné názory oproti tým, ktoré sa snažia pripísať filozofii autori článkov o exaktnosti, ale aj oproti tým, ktoré zastávame my. Predovšetkým vychádzajú z toho, ako sme už spomenuli, že existujú možnosti budovať exaktnú filozofiu, ktorá nebude mať status vedy. V tomto kontexte odhliadame aj od ďalších názorov (napr. logických pozitivistov, K.R. Poppera, I. Lakatos, T.S. Kuhna, P.K. Feyerabenda) na vzťah filozofie a vedy. Sústredili sme sa na všeobecnejšie úvahy v súvislosti s možnosťou exaktnej filozofie. Predmetom ďalšej diskusie by mohli byť rôzne charakteristiky exaktnosti, názory za i proti exaktnosti, ako sa reflektujú vo filozofii, metodológii vied i v konkrétnych špeciálnych vedách, ďalej analýza typov ideálu exaktnosti a formovanie ideálu exaktnosti v rámci určitej epochy a určitého typu racionality, osobitne tendencie výstavby filozofie exaktnými metódami

a hranice exaktnosti vo filozofii a vede. To sú však otázky, ktoré môžu byť predmetom diskusie v budúcich číslach časopisu ORGANON F.

GÁL, E.: Súhlasím s Paľom Cmorejom a Janom Šefránkom, že vo filozofii by sa mal používať jasný a intersubjektívne zrozumiteľný jazyk. Nevieť si však predstaviť explicitne sformulované kritériá (okrem "aha chápem" alebo "tomu nerozumiem"), ktoré by umožnili vymedziť hranice medzi takýmto jazykom a jazykom nejasným a hmlistým. V každom neformálnom jazyku totiž existujú termíny vyššej úrovne (vo filozofii napríklad "racionalita", "pravda", "poznatie", "exaktnosť" alebo "bytie"), ktorých význam nemožno fixovať nijakou od kontextu nezávislou procedúrou, ale iba opakovaným použitím v určitom, na konkrétny účel zameranom diskurze.

"Ak má filozofia k dispozícii nejakú metódu" píše vo svojej poznámke Jano Šefránok, "je to metóda konceptuálnej analýzy logika je nepostrádateľný nástroj konceptuálnej analýzy". Spolu s Cmorejom v [4] napríklad píšú: "V každom nám známom jazyku možno prakticky všetky výrazy (až na zátvorky, interpunkčné znamienka a pod.) roztriediť do určitých syntaktických kategórií. V presnom jazyku patrí každý základný alebo správne utvorený zložený výraz len do jednej syntaktickej kategórie. Je nám záhadou do akej syntaktickej kategórie patrí výraz "bytie" alebo "ničota". ([4], 398)

Ale uvážme napríklad dva výroky G. Marcela:

"Nemá-li to všechno být jen hra poslušných a spolu nesouvisících zdání - ten druhý přívlastek je podstatný - nebo, řečeno s Shakespearom, jen příběh vyprávěný blázněm, musí existovat - nebo mělo by existovat nějaké bytí. ..."

"Je fakt, že definovat přesněji význam slova bytí je velice obtížné. Navrhoval bych přiblížit se mu alespoň takto: bytí je to, co odolá - nebo bylo by to, co by odolalo - vyčerpávající analýze všech veličin daných zkušeností, když bychom je postupně redukovali na prvky pokud možno zbavené vlastní skutečné, či významové hodnoty" ([6], 10).

Nemôžem povedať, že by mi bola Marcelova metafyzika blízka, ale tieto tvrdenia považujem za dosť jasné a dosť zrozumiteľné aj napriek tomu, že nie je jasné, do akej syntaktickej kategórie patrí výraz "bytie", ani by som nedokázal logicky priehľadným spôsobom definovať prvky "zbavené vlastní skutečné, či významové hodnoty". Domnievam sa, že odbiť Marcelovu (alebo Heideggerovu) filozofiu tým, že je výrazom záľuby istých filozofov v "jalovom verbalizme" alebo v "nekontrolovateľnom narábaní s hmlistým pojmovým aparátom" je rovnakým filozofickým neduhom, akým sú tieto záľuby.

V úvodnej poznámke k tejto diskusii Jano Šefránok píše, že jemu a Paľovi Cmorejovi je blízka Ľukasieviczova filozofická pozícia, z ktorej "najprirodzenejšou realizáciou predstáv o poriadnej myšlienkovvej práci vo filozofii je nadväzovanie na výsledky (a paradigmy) logiky", predovšetkým preto, lebo presnosť je podmienkou zrozumiteľnosti a logika podmienkou presnosti. V článku [4] citujú napríklad myšlienku W. Jamesa ako ukážku myšlienkovvej práce, ktorá by sa, pri určitých znalostiach logiky a ochote rešpektovať ju, dala robiť oveľa poriadnejšie: "*James hovorí, že filozofia musí byť neexaktná, že napríklad o vzťahu duše a tela môžu byť pravdivé rôzne teórie, avšak určite nepravdivá je len jedna filozofia, a to 'teória dokonale jasná a definitívna'*" ([4], 405). Podľa nich tým chcel W. James povedať, že: "*Filozofia hovorí o veciach ne-*

smierne zložitých, preto musí byť aj hovorenie o týchto veciach zložitá, nie dokonale jasné, nepresné, pritom však môže byť pravdivé" ([4], 405). Podľa mňa však James týmto tvrdením anticipoval ideu, ktorá v roku 1966 znela možno nevedecky, ale o ktorej sa dnes vo filozofii myslie hojne diskutuje: Napríklad výroky "G. Marcel verí, že ak svet nemá byť iba ...musí existovať bytie a súčasne verí, že bytie je to, čo ostane po redukcii..." môže byť pravdivý, aj keby všetko, čo v tomto výroku nasleduje za predložkou "že" bola nepravda alebo nezmysel. Výroky tohoto typu B. Russell nazýval výrokmi o *propozíčných postojoch* a R. Chisholm *intencionálnymi výrokmi*. Pravdivosť takých výrokov, ako napríklad "Paľo verí, že vonku prší" vôbec nezávisí od toho, či vonku prší. Intencionálne výroky tohoto typu referujú na ľudí, ich presvedčenia a viery, na ľudské konanie a ľudské artefakty. Používame ich vždy, keď určitým termínom pripisujeme určité významy. V tom je podľa mňa zmysel Jamesovej myšlienky: o neurofyziologických stavoch mozgu alebo o fyzických stavoch tela možno vysloviť množstvo exaktných, jasných a presných výrokov, avšak o ľudských presvedčeniach, vierach a iných duševných stavoch, ktoré, ako píše J. Searle, sú súčasťou nášho biologického ustrojenia, podobne ako vylučovanie žlče, možno hovoriť jedine v intencionálnych, t.j. nejasných a hmlistých termínoch. Výroky, ktoré obsahujú takéto termíny môžu byť pravdivé alebo nepravdivé, i keď nie je možné explicitne sformulovať kritériá ich overiteľnosti. Kritérium korešpondencie sa tu evidentne nedá použiť, pretože nie je možné nahliadnuť do mysle autora výroku a overiť, s ktorým stavom jeho mozgu príslušné výroky korešpondujú. Kritérium konzistentnosti tiež nefunguje (až na ojedinelé výnimky, na ktoré upozornil G.E. Moore, napríklad "vonku prší, ale neverím, že prší").

Niektorí filozofi (napríklad H. Putnam a R. Rorty) preto navrhujú nahradiť požiadavku exaktности *akceptovateľnosťou*. Každá filozofická teória by podľa týchto filozofov mala zohľadniť fakt, že jazyk a kultúra tak hlboko prenikajú do toho, čo nazývame "skutočnosťou", že akýkoľvek pokus oddeliť tieto tri zložky od seba je odsúdený na neúspech. Pri definícii niektorých pojmov (napríklad "pravda", "racionalita", "presnosť" alebo "zrozumiteľnosť") úplnú zhodu ani nemožno očakávať. To však neznamená, že nemá zmysel usilovať sa o intersubjektívnu zrozumiteľnosť. Skutočnosť, že rozličné verzie nejakého pojmu sú impregnované záujmami a kultúrou neznamená, že konflikt medzi nimi nemožno riešiť racionálne. Znamená to iba, že tu nejde o neutrálny konflikt rozličných typov racionality, prípadne o ochotu alebo neochotu akceptovať logiku, ale aj o konflikt rozličných záujmov.

Problém intersubjektívnej zrozumiteľnosti nie je teda výlučne problémom exaktности a overiteľnosti, ale aj problémom dôvery. "Scientizmus a nihilizmus", napísal A. W. Moore v recenzii najnovšej Putnamovej knihy *Renewing Philosophy* "sú iba dva symptómy jednej choroby, averzie k *dôvere*. Svet musíme akceptovať s dôverou, lebo neexistujú žiadne garancie. Scientizmus a nihilizmus sú iba dve metafyzické reakcie na túto skutočnosť. Scientizmus tvrdí, že nepotrebujeme dôveru, pretože akceptovateľné sú iba overené súdy. Nihilizmus zas tvrdí, že dôvera nám nepomôže, nakoľko neexistujú univerzálne overiteľné súdy" ([7], 15).

MARTINKA, J.: Možno nebudem ďaleko od pravdy, ak jednoducho konštatujem, že úsilie o exaktnosť vedeckého myslenia a filozofie osobitne, je vo vývine poznania spravídla druhotné. Celkom zreteľne sa táto tendencia intenzifikuje vždy až potom, keď sa zjavila a upevnila nová sémantická báza, z ktorej počínala nová teoretická iniciatíva, alebo, ako sa teraz častejšie hovorí, v rozvinutejších fázach teoretických revolúcií. V tejto súvislosti je hodné zaznamenať, že vnútorná chronológia týchto zvrátov vo vývine poznania nie je v línii vedeckého pokroku na jednej strane, a v priebehu filozofického myslenia na strane druhej paralelne synchronna. Vedecké myslenie sa nám javí ako krátkodychejšie svojou otvorenosťou k empirickej báze poznania, s ktorou sa tá-ktorá fundamentálna teória konfrontuje, až pokiaľ nevyčerpá svoje možnosti.

Nie je to však prípad filozofie, ktorá napr. až po viac ako dvoch tisícročiach stráca jednu zo základných funkcií: byť teóriou sveta. V tejto úlohe sa usadila a úspešne i rýchlo sa dnes rozvíja moderná kozmológia. Ona integruje pozitívne výsledky výskumu jednotlivých vied a koncipuje ich do integrálneho *vedeckého* obrazu sveta. Filozofia jednoducho v tejto teoretickej funkcii stratila - a zdá sa definitívne - svoju kompetenciu, ktorou počas takmer celej doterajšej teoretickej kariéry suplovala aj nerozvinutosť pozitívneho poznania predmetných štruktúr kozmu. Celkom samozrejme sa od určitého času stávali doplnkom tohto obrazu skutočnosti aj sociálno-filozofické, antropologické reflexie i ideologické vízie dejín, pokiaľ ich spočiatku nevedela patrične filtrovať a korigovať pozitívna vedecká historiografia, sociológia a pod.

Pri všetkých známych systémových rozdieloch - ako sa realizovali v rôznych filozofických trendoch v podstate len dominanciou toho-ktorého fundamentálneho pojmového aparátu a explicitnejšie a úplnejšie na základe celých kategoriálnych systémov - išlo vždy o tú istú teoretickú stratégiu, ktorú poznáme ako metafyzickú a v užšom rozsahu ju nazývame ontologickou etapou vývinu filozofie. Tento terén filozofickej reflexie objavil Platón teoretickým spredmetnením druhov (druhových podstát) ako ideálnych entít jedine hodných nášho poznávacieho úsilia a záujmu. Celkom prirodzene aj preto, lebo až na tejto úrovni vstupuje do teoretickej hry jazyk ako *nástroj* myslenia a prístriedok výstavby teórie sveta. Túto všeobecnú a vyššiu vrstvu predmetnosti nestratil zo svojho strategického zreteľa ani taký analytický génius, za akého sa doteraz považuje Aristoteles a ktorý dôsledne za východisko poznania volil empirickú skúsenosť s prírodnými, praktickými i poetickými skutočnosťami. Epistémé v jeho poňatí smeruje k postihnutiu bytnosti vecí, druhých podstát ako akýchsi "základných kvalít" všetkých individuí daného druhu. Máme ich - používajúc jazyk ako nástroj každej teórie - vyjadrené vždy v predikáte ako druhú podstatu. Ich usporiadanie podľa stupňa dokonalosti či uskutočnenia nám predstavuje večnú štruktúru kozmu - poriadok sveta. Je to limitný útvar každého druhu pohybu, aj vzniku a zániku individuí, t.j. prvých podstát, ktoré môžu vo výrokoch figurovať len ako logické podmety (subjekty), čo zároveň znamená, že sa o ničom nevytvádzajú a sú v teórii svetového poriadku významovo kvalifikované a postihnuté predikátmi.

To, že sa v ontologizovaných teóriách kozmu nad individuami konštituovala osobitná esenciálna (predmetná) vrstva, je evidentný dôsledok používania jazyka ako nástroja vyjadrenia skutočnosti. Ukázalo sa a ukazuje, že používaním jazyka sa pri budovaní teórie napĺňa jeho prirodzená tendencia k spredmetňovaniu významovej

stránky termínov, najmä tých, ktoré majú ako predikáty fundamentálny orientačný význam už v procese empirického osvojovania si reality, ako podstatné vlastnosti, prípadne invariantné funkčné závislosti a pod. Na konci týchto ontologizujúcich tendencií - aj v teréne vedeckých teórií - ohlasuje ich nepotrebnosť najpresvedčivejším spôsobom významný filozof a logik W.V. Quine, predstaviteľ strednej generácie amerického pragmatizmu. Svoje filozofické stanovisko koncipuje a aplikuje len ako naturalizovanú epistemológiu, maximálne neutrálnu, aby tým jednoznačne zbavil vedecké zobrazenie predmetných štruktúr sveta zbytočnej ontologickej nadstavby, ktorá je spravidla prebytočným plodom reifikácie niektorých teoretických termínov. Takéto termíny majú podľa neho vo vedeckej práci len operačnú legitimitu a v teoretickom obraze reality, podľa jeho princípu ontologickej relativity umožňujú jednak regionálnu kompetenciu, ale aj celkovú adekváciu jednotlivými vedami koncipovaného zobrazenia a teoretického postihnútia povahy predmetných štruktúr kozmu. Vo všeobecnosti teda aj Quinov filozofický výkon možno kvalifikovať ako priznanie straty kompetencií filozofie v úsilí o rozpracovanie vedeckého obrazu sveta ponímaného a teoreticky konštruovaného z empirickej bázy predmetných vied. Ako vidieť, stratégia tzv. vedeckej, exaktno budovanej filozofie (ako ontológie) sa očividne vyčerpáva a sama sa sympaticky vzdáva v istom zmysle svojej parazitujúcej závislosti na vedách.

V tejto súvislosti nie je bez zaujímavosti upozorniť na markantnú snahu hlavného iniciátora novej filozofickej stratégie M. Heideggera eliminovať v prvom rade túto organickú funkciu či dôsledok tradičnej ontológie v pozitívnom vzťahu k svetonázoru. Heidegger však orientuje svoju kritiku až na samotnú bázu takto poňatej filozofie. Odhaľuje, že stratégia ontológie je fundovaná už na empirickej rovine logických operáciami vypovedania elementárnych predmetných skutočností v subjekt-predikátových (a iných kategoriálnych) štruktúrach súdov a z nich vyrastajúcich teoretických operácií. Tým podľa neho metafyzika primárne skresľuje skutočnosť, keď pôvodnému svetu vecí podkladá logické štruktúry - syntaxis sveta artikuluje prostriedkami logickej syntaxe. Obraz sveta (lepšie povedané, obraz kozmu) sa tak stáva iba reprezentantom predmetných skutočností a jeho nevyhnutným doplnkom sa má stať dodatočná interpretácia, humanizácia a iné umelé a nadbytočné teoreticko-filozofické operácie stanovovania významovej stránky resp. zmyslu predmetných štruktúr kozmu a dejinných udalostí.

Za tejto situácie Heidegger pochopil osobitný význam novej stratégie *filozofického myslenia* (na rozdiel od ontológie) ako stálu úlohu odhaľovania (pravdy) bytia t.j. povahy vecí v perspektívach *sveta*. (V porovnaní s týmto zámerom sa ontológia prezentovala len ako teoretická rekonštrukcia predmetných, t.j. našej racionálnej mohutnosti sa prezentujúcich a jej výkonu vydaných daností zmyslovej skúsenosti.) Heidegger vedie svoj *methodos* k odhalieniu bytia súcien, vecí "cestou pravdy", to znamená ich odkrývaním cez ich slúžnosť. Mohlo by sa v tejto súvislosti hovoriť o heideggerovskom variante pragmatizmu, keby nešlo o celkom novú, alternatívnu stratégiu *filozofického myslenia*. Alternatívu, ktorá primárne suspenduje predmetný prístup v teréne skúsenosti, teórie i každodennosti človeka. Toľko ráz ironicky napádaný a vysmievaný koncept *Ničoty* (*Niē*), ktorý tento mysliteľ legalizuje analytikou odhaľovania krajných existenciálnych situácií človeka, ktoré jednotlivec výnimočne *zažíva* v absolútnej nude, úzkosti či v strachu pred

smrťou, je iba pomenovaním reálnej, hoci nepredmetnej situácie (akejsi cezúry v predmetnej angažovanosti myslenia) ako podmienky transcendentie, *vyklonenia* sa určitého človeka na pobyte vo svete. Je to výsada i údel jedinej *existencie* medzi tvorstvom, ktorá je výnimočne schopná dosiahnuť svoju autenticitu vedomým vystúpením z imanentných predmetných väzieb a vo svojej "predteoretickej", lebo pôvodnej situácii reflektovať bytie, t.j. bytie súcna (každej veci), ako sa manifestuje svojou pôvodnosťou, a ktorého pravé meno má, ako hovoril Heidegger, pôvodnú formu participia participii - *jestvujúce*. (Lebo náš vzťah ku skutočnosti je *pôvodne* ostenzívny: fylogeneticky to zdôvodňuje vznik [dar] jazyka, ontogeneticky rôznosť jazykov.) Pomenovanie sa vôbec stáva pre tohto mysliteľa východiskovou analytickou operáciou. Cez odkrývajúce výpovede vecí, *myslivým* odkrývaním ich slúžnosti, teda vecí v ich "prirodzenom" situovaní, ktoré k nim akosi patrí (lebo tento mysliteľ dôsledne eliminuje aj najzákladnejšie rezidua a varianty fyzikálneho priestoru), usiluje vypovedať aj o nevyvovedateľnom v predikatívnom jazyku ontológie. Diskrétnosť situovania jednotlivých vecí má byť myslením presvetlená, odhalená v širšej dimenzii *krajiny* a neustále odhaľovaná v perspektíve otvorenosti *sveta*, ľudského sveta, ktorý však nie je ani humanizované analogon kozmu, lebo nemá jeho logos, ani jeho aritmos, ako hovorili pytagorejci. Veci nemajú byť v tejto stratégii myslenia ďalej reprezentované podstatnými predikátmi, a potom v obraze sveta-kozmu zreteľne organizované a zoperovateľné prostriedkami exaktného logického jazyka.

Je pravda, že Heidegger pri narábaní s jazykom filozofie veľa etymologizuje - aby preskúmal sémantickú nosnosť toho-ktorého jazykového výrazu. Nadmerne používa participiá i slovesné podstatné mená - lebo *pravda* sa podľa neho *deje*. Jeho myslenie a limitované výsledky (dobou i analytickým prienikom) sú vôbec silne sémantizované. Ako som už povedal, syntaktické štruktúry a chápanie i používanie jazyka ako nástroja neadekvátne predznamenávajú (pre filozofiu) predmetné štruktúry kozmu a vyhovujú len operačným a strategickým procedúram empiricky fundovaných vied.

Nedá sa však povedať, že by táto nová a napriek všetkému teoretická stratégia *filozofického myslenia* programovo nadväzovala na maximum A. Camusa zaznamenanú v jeho denníku: ak chceš filozofovať, piš romány! Naopak, nejde o creative writing, lebo aj pri maximálnej individualizácii a nominalizácii individuálneho ľudského pobytu vo svete by sa filozofia podľa Heideggera mala vyjadrovať či vypovedať o veciach sveta, aj o ľudských osudoch a počinoch, vždy v neutrálne limitujúcom intervale vyznačenom na jednej strane otvorenosťou *Sveta*, ktorý je však spätne stelesňovaný, až materializovaný na diskrétnych gruntoch *Zeme*. Z Heideggerovej mysliteľskej iniciatívy nemožno - domnievam sa - odvodzovať akýkoľvek efemérny, aj keď kreatívny happening postmodernistov. Jeho počiatočná výpoveď by v Goetheho básnikom háve nanajvyš znela len ako apel: Philosophen, verweilet doch, es gibt ... ! A kto vo svojej tradícii založenej istote spontánne či ľahkomyselne položí otázku "Čo to je?!" ?!

ŠEFRÁNEK, J.: K vetám (1) až (4), ktoré uvádza D. Kamhal: treba rozlišovať medzi (ne)presnosťou jazyka a (ne)úplnosťou či obsažnosťou informácie. Uvedené vety sú perfektne presné, dá sa spoľahlivo zrekonštruovať ich logická forma a bez zvláštnych problémov možno špecifikovať podmienky ich pravdivosti.¹

- (1) $\exists p \exists f \exists k (Naj(f) \wedge Autor(f,p) \wedge Obsahuje(p,U,k))$
- (2) $\exists p \exists k (Naj(Wittgenstein)^2 \wedge Autor(Wittgenstein,p) \wedge Obsahuje(p,U,k))$
- (3) $\exists k (Naj(Wittgenstein) \wedge Autor(Wittgenstein, Fil_Sk) \wedge Obsahuje(Fil_Sk,U,k))$
- (4) $Naj(Wittgenstein) \wedge (Autor(Wittgenstein, Fil_Sk) \wedge Obsahuje(Fil_Sk,U,66-67))$

Na vetách (prvorádového) jazyka J môžeme definovať nejaké usporiadanie takto: ak máme vety A, B z J a A sa líši od B iba tým, že neobsahuje niektoré existenčné kvantifikátory z B a zodpovedajúce premenné nahrádza konštantami (resp. termami bez premenných), potom A je obsažnejšie ako B.³

Zhrnúť to môžeme tak, že uvedené vety sa nelíšia čo do presnosti (použitých jazykových prostriedkov), líšia sa však mierou informačnej obsažnosti. Je zrejmé, že na základe informačne bohatších viet možno dávať detailnejšie odpovede na otázky (na viac otázok).

Pokiaľ ide o príspevok E. Gála, azda môžeme tvrdiť, že zastávame odlišné filozofické pozície. Autori [4], [3] sa nechcú uspokojiť so subjektívnym "aha chápem" alebo "tomu nerozumiem" a veria, že aspoň do istej miery možno vymedziť hranice medzi nejasným, hmlistým jazykom na jednej strane a presným jazykom na strane druhej. Domnievame sa aj, že filozofiu - v istom poňatí - možno robiť v jazyku, ktorý sa usiluje o nespornú presnosť a intersubjektívnu zrozumiteľnosť. Napríklad v poňatí, ktoré prezentovala Táňa Sedová.

K dvom citátom z G. Marcela, ktoré E. Gál považuje za dosť jasné a dosť zrozumiteľné, som si dovolil malý experiment. Požiadal som štyroch erudovaných filozofov, aby

- parafrázovali oba citáty s cieľom objasniť ich význam (resp. zhodnotiť ich zrozumiteľnosť),
- definovali (alebo na príklade objasnili) tieto pojmy (konštrukcie):
 - a) odolať vyčerpávajúcej analýze všetkých veličín daných skúsenosťou,
 - b) redukovať na prvky zbavené vlastnej významovej hodnoty.

Verím, že pre čitateľa vôbec nie je prekvapením, že boli vážne rozdiely medzi pozíciami jednotlivých "experimentálnych subjektov". Iba dva subjekty približne rovnako parafrázovali prvý citát. Nenašli sa ani len dve parafrázy druhého citátu alebo dve definície, ktoré by boli (apoň približne) rovnaké. Celkové postoje k uvedeným citátom sa pohybovali od konštatovania úplnej nezrozumiteľnosti (s použitím slov ako "blábol", "neuveriteľná somarina"), cez umiernennejšie konštatovanie nedostatočnej zrozumiteľnosti (napríklad s požadovaním širšieho kontextu) až po pokus o interpretáciu, založenú na metaforách.

Resumé je prosté: Uvedené citáty pekne demonštrujú spôsob filozofovania a jazyk, ktorý spôsobuje vážne komunikačné a interpretačné problémy. Nič proti takémuto jazyku a takémuto štýlu filozofovania, azda iba s výnimkou toho, že by sme privítali, keby sa na stranách ORGANONU udomácnil iný druh filozofovania. Svoje s E. Gálom sme (predpokladám, že mám oprávnenie hovoriť aj za Paľa Cmoroja) však presvedčení o tom, že povrchné odmietnutie (napríklad Marcelovej filozofie) je rovnakým filozofickým neduhom ako "jalový verbalizmus" alebo "nekontrolovateľné narábanie hmlistým pojmovým aparátom".

K propozíčním postojom: Ak konštatujeme, že X verí, že p , a toto konštatovanie má byť zrozumiteľné, ak máme pochopiť, čomu X verí, musí byť p vyjadrené primerane presne. V nijakom prípade sa nestotožňujeme s tým, že platí "intencionálny, t.j. nejasný a hmlistý". Treba azda dodať, že v roku 1966 nebol problém propozíčných postojov neznámy.

Na záver k otázke dôvery. E. Gál tvrdí, že problém intersubjektívnosti nie je výlučne problémom exaktnosti a overiteľnosti, ale aj problémom dôvery. Autori [4] a [3] (alebo aspoň jeden z nich) sa nenazdávajú, že produkty ľudstva (vrátane vedy) si zasluhujú apriórnu dôveru. Ich postoj je skôr skeptický, isté symptómy vzbudzujú ich nedôveru. (Treba však dodať, že nejde o krajne skeptický postoj: pokiaľ nás nevyrušia niektoré symptómy, nemáme dôvod nedôverovať.) Medzi spomínané symptómy patrí aj výrazne hmlistý jazyk. Aby nevznikol dojem, že ide o úchytku determinovanú scientizmom, novopozitivismom či, nebudaj, symbolickou logikou, odcitujeme z Karla Čapka:

"Bylo by důležité zkoumat, jaký druh lidí užívá se zálibou ... velkých slov, jež nemají přesných obrysů; jaké poruše lidského ducha, jakému společenskému vyšínutí, jaké vnitřní nejistotě odpovídá tento lingvistický úkaz ... demagogie musí být po stránce řeči názorná a přitom pokud možno nepřesná ... nesmí přiléhat k faktům. ... Její zřetelné prostředky jsou mnohovýznamovost a citová barva slov ... lingvistika veřejných projevů by se konečkonců stala nevyhnutelně společenskou kritikou; ne ve smyslu hodnocení, nýbrž ve smyslu duchovní diagnostiky odhalující poruchy, abúzus, inkoherence a nepřesnosti slovního výrazu vedla by k poznání obdobných kazů v sociálním myšlení ..."

Na záver by sme radi parafrázovali Čapkovo stanovisko z *Kritiky slov*: "bylo by dobře, aby spisovatelé byly puristy, ale nepřál bych si, aby puristé byli spisovateli", a síce takto: bolo by dobré, keby filozofi strážili čistotu jazyka filozofie, nemyslíme si však, že ona je zárukou dobrej filozofie.

CMOREJ, P.: Hneď na začiatku svojho druhého vystúpenia musím s poľutovaním konštatovať, že moderátorovi tohto dialógu Egonovi Gálovi sa nepodarilo usmerňovať ho tak, aby sa jeho účastníci maximálne zosústredili na minimálne množstvo problémov. Odznelo tu nemálo otázok, na ktoré sa nedá v tesnom rámci jedného dialógu primerane reagovať. Musíme sa obmedziť na niekoľko stručných, neraz len povrchných odpovedí, a samozrejme na úkor otázok, ktoré by si zaslúžili väčšiu pozornosť. Dúfajme, že budúci moderátori si z toho vezmú patričné ponaučenie. Na niektoré otázky už odpovedal Jano Šefránek, preto sa sústredím najmä na glosovanie tých, ktorými sa vo svojom príspevku nezaoberal.

Kto sledoval doterajší priebeh diskusie a čítal inkriminované state [4], [3], nebude asi prekvapený, že ani Jano Šefránek ani ja nemáme pádnejší dôvod polemizovať s Táňou SEDOVOU. Na diskusiu o drobnejších názorových rozdieloch niet v tomto dialógu dost' miesta.

Preto hneď prejdem k príspevku Deža KAMHALA. Ako Jano Šefránek, i ja si myslím, že Dežove vety (1) - (4) sú rovnako presné, nelíšia sa presnosťou, ale tým, čo by som nazval ich obsažnosťou, resp. ich asertívnou silou. Ak Dežovi dobre rozumiem, tak presnosť spomenutých viet v istom zmysle postupne rastie od najmenej presnej vety

(1) až k najpresnejšej vete (4). Keď naznačené chápanie presnosti aplikujeme na jazyk aritmetiky (trebárs prirodzených čísel), tak budeme musieť konštatovať, že v nasledujúcom nekonečnom rade viet nepresnosť ustavične rastie:

$$2 < 3, (\exists x)(x < 3), (\exists x)(\exists y)(x < y), (\exists x)(\exists y)(x < y) \vee V_1, \dots (\exists x)(\exists y)(x < y) \vee V_1 \vee V_2, \dots$$

(kde V_1, V_2, \dots sú presné aritmetické výroky v jeho zmysle). Teda nepresnosť by sa dala v matematike do nekonečna stupňovať. Keby sme tento prístup zovšeobecnil, tak by sme mohli povedať, že ak z výroku V_1 logicky vyplýva výrok V_2 , ktorý nie je logicky ekvivalentný výroku V_1 , tak výrok V_2 je nepresnejší ako výrok V_1 . Aký zmysel by malo takéto chápanie presnosti?

V danej súvislosti sa musím dištančovať od svojho pôvodného názoru, že hranice presnosti merania sú zároveň hranicami presnosti jazyka, vysloveného v predposlednom odseku state [3]. Domnievam sa, že výroky, v ktorých sa konštatuje, že hodnota nejakej veličiny padne do jednoznačne určeného intervalu, sú celkom presné (napr. výrok "Teleso G má viac ako 100,1 kg, ale menej ako 100,2 kg" je celkom presný, hoci neurčuje hmotnosť telesa G jednoznačne). Nevidím tiež dôvod, prečo by sme za presné nemali považovať výroky o pravdepodobnosti nejakého javu, pravda, pokiaľ sama pravdepodobnosť je v nich určená jednoznačne. Obidva druhy výrokov možno považovať za celkom presné vyjadrenia stupňa kognitívnej neistoty hovoriaceho.

Je presnosť vlastnosťou jazykových výrazov alebo ich významov? Domnievam sa, že mnohoznačnosť je vlastnosť jazykových výrazov a ostatné neduhy späť s nepresnosťou - napr. ich neostrosť alebo hmlistosť - prislúchajú jazykovým výrazom iba v odvodenom zmysle, primárne prislúchajú ich významom. Možno by bolo účelné nepovažovať mnohoznačnosť za príznak nepresnosti, ale za vlastnosť iného druhu, k čomu sme sa v našich úvahách, zameraných na najrozšírenejšie nedostatky používania jazyka vo filozofii, celkom prirodzene nepriklonili.

Závislosť od mimojazykových faktorov vstupuje do hry najmä vtedy, keď výraz je mnohoznačný a príslušný verbálny či situačný kontext jej stupeň znižuje. Lenže to neznamená, že tým sa znižuje aj mnohoznačnosť výrazu samého osebe (mimo kontextu). Presnosť výrazu *s jedným významom* závisí od mimojazykových faktorov do tej miery ako jeho význam. Závisí však význam od mimojazykových faktorov? Nerozhodujeme sa v konkrétnom kontexte pre ten-ktorý výraz práve na základe jeho významu či významov daných už pred jeho použitím? Ale to je už téma na iný dialóg.

Je známe, že mnohoznačnosť jazykových výrazov (aspoň niektorých) má aj svoje prednosti. Na druhej strane, nevýhodám, spätým s jej výskytom v komunikácii, sa niekedy možno bez problémov vyhnúť, lebo ak jednotlivé významy výrazu sú ostré a vo vhodne zvolenom kontexte sa výraz dá interpretovať jednoznačne, tak riziko nedorozumení je minimálne (za predpokladu, že používateľ pozná všetky jeho významy a vie, ako treba výraz v príslušnom kontexte interpretovať). V koľkých významoch sa používa napr. výraz "číslo" bez toho, že by to vyvolávalo nedorozumenia?! Treba zdôrazniť, že významy mnohoznačného výrazu môžu byť presné. Podstatne väčšiu komunikačnú kalamitu spôsobuje mnohoznačnosť vo filozofii, kde sa často preskakuje od jedného významu k druhému, ale čitateľ či poslucháč, pomýlený používaním toho istého výrazu,

nie je v stave jednotlivé skoky sledovať. Významové posuny, ku ktorým dochádza pri používaní toho istého viacznačného výrazu neraz nepostrehne ani sám autor. Ešte zamotanejšia situácia vzniká vtedy, keď významy výrazu sú navyše nejasné alebo príliš neostré, prípadne keď kontext vôbec neurčuje, pre ktorý z významov výrazu sa máme rozhodnúť.

Výrazy ako "vôľa ľudu", "najkrajšia žena na svete" a "najvýznamnejší filozof XX. storočia" sú viacznačné, nejasné i neostré. Spory o to, čo je vôľa ľudu, ktorá žena na svete je najkrajšia a ktorý filozof tohto storočia je najvýznamnejší to jednoznačne potvrdzujú. Výraz "národ" je zrejme nejasný, viacznačný a pri niektorých významoch i neostry. Skutočnosť, že môžeme hovoriť o presnom (nepresnom) vysvetlení, vyjadrovaní, meraní či meradle svedčí len o tom, že aj výraz "presný" a jeho deriváty sú mnohoznačné. Používanie toho istého výrazu v týchto významoch (nie vždy patrične explikovaných) môže viesť k rozmanitým nedorozumeniam a k neoprávnenému miešaniu významových komponentov z viacerých významov, prípadne k ich prenášaniam z jedného významu do druhého. Nepochopil som, čo chcel Dežo Kamhal povedať zmienkou o jazykových hrách s nepresnosťou - ich rôznosť svedčí len o tom, že výraz "nepresný" je viacznačný. Aby sme sa mohli presne držať pravidiel týchto hier s nepresnosťou, museli by byť v prvom rade presne stanovené, o čom možno mať oprávnené pochybnosti.

Celý odsek, ktorý Dežo Kamhal venoval chápaniu "ideálne presného jazyka" v našej stati [4], prípadne v mojom článku [3], sa zakladá na nedorozumení. Rozhodne sme nechceli "považovať za kritérium presnosti jazyka jednoznačné priradenie empirického objektu (objektov) individuovým výrazom". V takom prípade by sme boli museli v našich úvahách vynechať výrazy ostatných sémantických kategórií (typov) i jazyky matematiky a explicitne hovoriť len o presnosti individuových výrazov, a nie jazykov. Nevieť tiež, na základe čoho nám (či mne) Dežo Kamhal porozumel tak, že "konštanta nemôže mať presný význam, lebo jej významom je denotát". Pokiaľ viem, ani v jednej zo statí [3], [4] sa nenachádza nič, z čoho by sa dalo jednoznačne usudzovať na naše stotožňovanie významu výrazu s jeho denotátom.

Nik z nás ntervil ani to, že predpokladom presnosti individuového výrazu musí byť ostentívne určenie jeho denotátu, takže nevidím dôvod podrobnejšie reagovať na úvahu, ktorú Dežo Kamhal rozvíja v poslednom odseku svojho príspevku. Dotknem sa iba jeho narážky na presnosť výrazov bez denotátu. V stati [4] sme prijali a na výrazy všetkých sémantických kategórií extrapolovali Fregeho názor, že vo vedeckom jazyku by mala mať každá individuová konštanta a deskripcia presne jeden denotát. Z toho zrejme vyplýva, že jazyk s výrazmi, ktoré majú zmysel, no nie denotát, je nepresný. Dnes by som sa pod tento názor nepodpísal. V jazyku Fregeho koncepcie by som to povedal aj tak, že i výraz bez denotátu môže byť presný, môže mať totiž celkom presný zmysel.

Dodo VICENÍK nadhodil vo svojom príspevku toľko tém, že na diskusiu o nich by nám nestačilo ani desať dialógov. Keďže na všetky jeho otázky a predložené problémy tak či tak reagovať nemožno, nič nám nebráni vybrať si z nich podľa vlastného uváženia tie, ktoré sa nám najväčšmi pozdávajú. Súhlasím s jeho tvrdením, že "v súčasnosti [u nás] neprevláda tendencia k exaktnému štýlu filozofovania" (čo pravdepodobne platí o celej Európe), ale už menej s jeho veľavravným "práve naopak", ktorým nám chcel najskôr naznačiť (ako o tom svedčí širší kontext), že v nedávnej minulosti, ešte za hegemonie

marxizmu, sa veci nemali až tak zle ako teraz, lebo "dialektický materializmus a [marxistická] teória poznania [plnili] v mnohých smeroch aj funkciu filozofie vedy a funkciu epistemológie vedeckého poznania". Nuž ale ktorá filozofia mala plniť túto funkciu, keď žiadna iná tu nemala nárok na život?! Prejavená "tolerancia k vedám, na pozadí ktorých sa formuje ... ideál exaktnosti", nie je ešte zárukou tolerancie vo filozofii ani zárukou uplatnenia exaktného prístupu pri jej rozvíjaní. Skutočnosť, že ňou ani nebola, je neodškriepiteľná - stačí si prelistovať ktorúkoľvek pôvodnú marxistickú prácu z filozofie. Aj z tých najlepších na nás dýchne onen dobre známy duch sebedomej nadradenosti marxistickej filozofie nad ostatnými súdobými filozofickými prúdmi, horlivo útočiaci proti úpadku a pokleskom buržoázneho vedomia, ktoré sa hľadali a nachádzali všade tam, kde nebolo dosť zhody s ortodoxným marxizmom, prípadne väčší odklon od neho.

Je pravda, že dialektický materializmus a marxistická teória poznania "prejavovali snahu asimilovať a filozoficky vyžitiť vedecké poznatky", ale základné princípy tejto filozofie boli vždy nedotknuteľné. V principiálnych filozofických otázkach nerozohdovala exaktnosť a poctivá práca s jazykom, ale vernosť marxizmu. Bolo azda možné podrobiť ich dôkladnej konceptuálnej analýze, ktorá by bola mohla o nich zapochybovať? A boli azda marxisti pripravení akceptovať výsledky analýzy, ktorá by ich bola nútila revidovať svoje pôvodné stanovisko? Každý marxista ochotný akceptovať ich by bol stratil svoju filozofickú identitu a príležitosť, lebo svojim zapochybovaním by sa bol vyradil z radu pravoverných a stal sa revizionistom, úhlavným nepriateľom marxizmu.

Tým nechceme povedať, že nejestvovali ostrovy špeciálnejšie orientovanej problematiky - či už v oblasti dejín filozofie, metodológie vied alebo systematickej filozofie - v rámci ktorej si erudovanejší autori, po prípadnom odvedení istej dane cisárovi, mohli dovoliť nezávislejší prístup k rozvíjaniu a riešeniu niektorých problémov, a teda aj dôkladnejšiu prácu s pojmovým aparátom a jeho jazykom. Ale ani táto oblasť sa nevyhla istým deformáciám, ktoré si väčšina našich filozofov vôbec neuvedomovala a podľa všetkého neuvedomuje dodnes. Preto musím protestovať proti ružovému spomienkovému optimizmu, ktorý dnes s nevinnou zábudlivosťou obchádza skutočnosti, na ktoré možno naraziť pri prelistovaní skoro každej pôvodnej filozofickej publikácie vydané v rokoch 1948 - 1989. Na druhej strane si vôbec nemyslím, že všetko, čo sa v tomto období v našej filozofii urobilo, patrí "na smetisko dejín". Nepracujem síce v oblasti dejín slovenskej filozofie XX. storočia, ale ako očitý svedok jej vývinu si trúfam vysloviť názor, že napriek prekážkam, cez ktoré sa musela predierať a ťažkostiam, v ktorých sa vyvíjala, slovenská filozofia ako celok urobila aj v tomto období viditeľný krok dopredu.

Ospravedlňujem sa za obširnejšie vyjadrenie k otázke, ktorá do našej diskusie vlastne ani nepatrí, ale nebolo by správne nechať ju bez povšimnutia. Domnievam sa, že našej marxistickej filozofii by bolo treba venovať osobitnú diskusiu (vlastne zopár diskusií na stránkach FILOZOFIE a aspoň jednu, zameranú na našu marxistickú filozofiu vedy a metodológiu vied, na stránkach ORGANONU F), v ktorej by sa mal objektívne, vecne a nezaújato - za plnoprávnej účasti jej predstaviteľov - zhodnotiť jej prínos do dejín slovenskej filozofie. Situácia, ktorá v našej filozofickej komunite panuje už piaty rok, je v nejednom ohľade priam kuriózna - väčšina sa tvári akoby tu v období 1948 - 1989 nijaká filozofia ani nejestvovala. Tvária sa tak nielen prívrženci iných filozofických

smerov, ale zvyčajne aj marxisti (česť niekoľkým výnimkám, ku ktorým patrí aj Dodo Viceník alebo prof. M. Kusý). Ešte nedávno uznávaných slovenských filozofov dnes skoro nik necituje, neanalyzuje, ale ani nekritizuje. A pritom máme demokraciu, ktorá v tom nikomu nebráni a marxistom ponúka všetky možnosti na obhajobu vlastných názorov, ktorú bývalý režim stúpencom iných filozofických smerov bezohľadne upieral. O čom to svedčí?! Nemyslím si, že to je dobré pre budúcnosť slovenskej filozofie, jej kontinuitu a ďalší rozvoj. Je to už druhá ruptúra v jej vývine v tomto storočí, prvú, tvrdo vynútenú, prekonalala po februári r. 1948 - táto ruptúra jej určite neprospeľa a som presvedčený, že jej neprospeje ani tá druhá, ktorá štyri desaťročia vývinu slovenskej filozofie prikryla nežným zamatom zabudnutia.

Po digresii vyprovokovanej niektorými poznámkami a otázkami Doda Viceníka, by som sa rád vrátil k problémom, ktoré užšie súvisia s ústrednou témou nášho dialógu. Na väčšinu jeho otázok sa nedá odpovedať niekoľkými vetami. Preto sa obmedzím na problém empirickosti filozofie (ktorý tiež prekračuje tematický rámec tohto dialógu) a jej redukcie na logickú analýzu jazyka. Nemyslím si, že filozofia je empirická disciplína v tom zmysle, v akom je ňou napr. fyzika alebo biológia. Z úcty ku skúsenosti a empirickým vedám, o ktorej hovoril Jano Šefránek, ešte nevyplýva, že ťažiskovým terénom filozofa a jeho argumentačnou bázou je empiria. Filozofia nie je, ako sa to učilo niekoľko generácií študentov na vysokých školách, veda o najvšeobecnejších zákonoch vývinu poznania, prírody a spoločnosti. Hlásatelia tohto názoru nevenovali skoro nijakú pozornosť analýze zovšeobecnenia, ktorým sa zo zákonov empirických vied získavajú "najvšeobecnejšie zákony" a úplne ignorovali potrebu logického skúmania vzťahov medzi výroky týchto vied a filozofie. Nepoznám ani jeden zákon empirických vied, ktorý by vyplýval z filozofických tvrdení (neuvažujem o prípade, keď sa taký zákon jednoducho zahrnie do príslušnej filozofickej koncepcie). Domnievam sa, že z výroku V získaného zovšeobecnením z výrokov V_1, V_2, \dots, V_n by mali tieto výroky vyplývať. Možno však o nejakom filozofickom tvrdení T , ktoré je "zovšeobecnením" empirických výrokov T_1, T_2, \dots, T_n povedať, že z neho tieto výroky vyplývajú? Filozof nezískava svoje poznatky pozorovaním alebo experimentovaním a málokedy ich zdôvodňuje tak, ako napr. fyzik, chemik či biológ. To, pravda, neznamená, že filozofia môže skúsenosť ignorovať a výsledky empirických vied prehliadať. Vzťah filozofie k empirii je však príliš sprostredkovaný na to, aby sme mohli o nej tvrdiť, že je empirickou disciplínou (veď istá väzba so skúsenosťou nechýba ani matematike a predsa o nej nehovoríme, že je empirickou vedou).

Nemyslím si, že by koncepcii, ktorú sme s Janom Šefránkom zastávali alebo zastávame dnes, hrozil sklon "k logickému redukcionizmu". Logickú či lingvistickú analýzu jazyka filozofie sme nepokladali za cieľ, ale iba za prostriedok, ktorý má filozofovi pomôcť lepšie chápať a ovládať jeho hlavný pracovný nástroj - jazyk. Analýza jazyka je iba nevyhnutnou, no nie postačujúcou podmienkou štýlu filozofovania, ktorý preferujeme, nie je jedinou ani výlučnou metódou, ktorá sa uplatňuje pri filozofovaní. Vychádzali sme pritom z úlohy a postavenia jazyka v práci filozofa. Jazyk nie je len nástroj filozofa, ale aj jeho živél, bez neho by bol filozof stratený, zadušal by sa ako kapor na suchu. Jazyk je kľúč k jeho filozofii, hranice jeho jazyka sú hranicami jeho

filozofie (pozor, to nie je parafráza Wittgensteinovho výroku v odseku 5.62 jeho *Traktátu*, Wittgenstein mal na mysli niečo iné).

Príspevkom Egon GÁLA sa dosť podrobne zaoberal Jano Šefránek. Aby sa Egon necítil ukrivdený, niektoré z Janových poznámok si dovoľím trochu rozviesť a navyše pridám zopár ďalších. Ak význam niektorých výrazov "nemožno fixovať žiadnou, od kontextu nezávislou procedúrou", vynára sa otázka, čím sa riadime pri výbere takýchto výrazov, keď ich chceme v nejakom kontexte použiť. Nezamieňa sa tu význam s objektom, na ktorý sa výraz vzťahuje v príslušnom verbálnom či situačnom kontexte (ako napr. význam výrazu "on" s osobou, na ktorú sa tento výraz vzťahuje v konkrétnom použití)? Obávam sa, že áno.

Skutočnosť, že používateľ jazyka môže výrazu dobre rozumieť aj vtedy, keď netuší, do ktorej syntakticko-sémantickej kategórie patrí, ešte nedokazuje, že otázku jeho kategoriálnej príslušnosti môžeme bezstarostne pustiť z hlavy. Človek sa môže korektné vyjadrovať a logicky správne uvažovať aj vtedy, keď neovláda gramatiku a logiku. Problém začlenenia výrazu do určitej kategórie sa pred nami vynorí pri hlbšom skúmaní jeho významu, jeho "logiky" a pri hľadaní odpovedí na niektoré otázky. Kto nijaké problémy nerieši a len neviazane, beletristicky rozvíja svoju teóriu bytia, ten nikdy nepocíti aristotelovskú potrebu skúmania, "do akej syntakticko-sémantickej kategórie patrí výraz "bytie". Položme si však aspoň otázku, či bytie je individuum, ktoré má také a také vlastnosti, alebo je to vlastnosť prislúchajúca jednotlivým súcnam a hneď sa ocitneme pred problémom kategoriálneho zaradenia výrazu "bytie". Dúfam, že v plánovanom dialógu (či dialógoch?) o bytí, ktorý máme urobiť s Jarom Martinkom, sa nám podarí túto problematiku trochu rozohrať a aspoň naznačiť, ako súvisí kategória slova "bytie" s jeho významom. V podstate ide o problém logickej gramatiky tohto slova, ktorý možno všemožne bagatelizovať či ignorovať, ale nie likvidovať. A je priam ohromujúce, ako úzko je logický aspekt tohto problému spätý s ontologickým.

Jedno z Egonových tvrdení možno všeobecnejšie formulovať takto: výrok formy "*X* verí, že *p*" môže byť pravdivý aj keby všetko, čo v tomto výroku nasleduje po spojke "že", bola nepravda alebo nezmysel. Niet sporu o tom, že *p* môže byť nepravdivý výrok, lebo často si myslíme to, čo nie je pravda. Môžeme však veriť nezmyslom? Egon Gál nám zostal dlhý odpoveď, čo rozumie pod slovom "nezmysel". Možno ho považuje "za dosť jasné a dosť zrozumiteľné", ľahko sa však dá ukázať, že za povrchovo jasnosťou a zrozumiteľnosťou sa skrýva nemalá mnohoznačnosť a neostrosť. Nemôžeme sa tu podrobnejšie zaoberať významami a významovými odtienkami "nezmyslu", preto len stručne naznačím tri z viacerých možných interpretácií tohto výrazu.

Za nezmysel sa často považuje 1) ľubovoľný nepravdivý výrok či jeho význam, ktorý protirečí všeobecne známym faktom alebo prírodným zákonom (napr. "Egon Gál chodí do práce rýchlosťou 305 000 km/s"). Tento nezmysel budem nazývať faktúalnym. 2) Veľmi často sa ako nezmyselné kvalifikujú kontradiktórické či analyticky nepravdivé výroky a ich významy (napr. "Každý Slováč je pracovitý a niektorí Slováci nie sú pracovití", "Niektoré prvočísla nie sú čísla" a pod.). Tieto nezmysly môžeme nazvať analytickými nezmyslami. 3) Napokon je tu skupina nezmyslov, ktoré budem nazývať syntakticko-sémantickými nezmyslami. Sú to jazykové konštrukcie, ktoré vznikajú porušením syntakticko-sémantických pravidiel jazyka, čiže nesprávne utvorené výrazy

(ako napr. "Krútnava brhne bývalo"). Tieto konštrukcie sú nesprávne utvorené buď preto, lebo sa v nich vyskytujú výrazy, ktoré vôbec nepatria do slovníka daného jazyka, alebo preto, lebo použité lexikálne jednotky sú nesprávne spojené, prípadne v nesprávnom tvare. Za nezmysly v pravom zmysle slova by sa mali považovať práve výrazy tejto tretej skupiny. K syntakticko-sémantickým nezmyslom sa niekedy radia aj vety, ktoré sú gramaticky správne, ale ich logická stavba je pochybná (napr. "Číslo 2 je zelené", "HZDS je nepárne" atď.). Treba však podotknúť, že názory na túto skupinu nezmyslov sú rôzne, čo súvisí s možnosťou posudzovania ich zmysluplnosti z hľadiska viacerých logických systémov. Aby som sa vyhol prípadnému sporu o zmysluplnosti viet tejto skupiny, nebudem ich brať ďalej do úvahy.

Ak výraz formy " X verí, že p " má byť správne utvorený, tak správne musia byť aj jeho zložky X a p . Nielen to, X musí byť meno alebo deskripcia nejakého individua a p správne utvorená oznamovacia veta (konštrukcie " X verí v Y " majú inú stavbu i logiku). To vyplýva z elementárnej gramatiky výrokov uvedenej formy. Keď za p do tejto formy dosadíme syntakticko-sémantický nezmysel, aj získaný výsledok bude nezmyselný a bude práve taký nezrozumiteľný ako výraz "Egon je starší ako brhne", ktorý sme získali z formy " X je starší ako Y " dosadením nezmyselného výrazu "brhne" za individuovú premennú Y . Vieru v nezmysly tretej skupiny nemožno v jazyku zmysluplne vyjadriť. Ak p vo výraze formy " X verí, že p " je syntakticko-sémantický nezmysel, celý výraz je tiež nezmyselný a ako taký nemôže byť pravdivý. Egonov názor na pravdivosť takých výrazov možno vyvrátiť aj významovou analýzou výrazu "verí, že", ktorý zaujíma vo výrokoch o viere kľúčové postavenie. Egon Gál však môže v tejto súvislosti namietnuť, že kritizujem názor, ktorý on nezastáva, pretože pod nezmyslom rozumie iba to, čo sa nachádza v prvej alebo druhej skupine uvedenej klasifikácie nezmyslov. Túto možnosť musíme Egonovi priznať - mnohoznačná a vágna formulácia analyzovaného tvrdenia mu umožňuje uhnúť a uniknúť. V tom spočíva príležitostná výhoda takého spôsobu vyjadrovania, ale jej prínos a myšlienkový zisk je pochybný: zvyčajne nám pritom uniká pravda.

Na druhej strane z charakteristiky faktuálnych a analytických nezmyslov je zjrejmé, že ide o správne utvorené výroky, takže dosadením ktoréhokoľvek z nich za premennú p môžeme získať zmysluplný pravdivý alebo nepravdivý výrok (v závislosti od toho, či X verí alebo neverí, že p). Na tom nie je napokon nič prekvapujúce, veď nemálo ľudí verí očividným nepravdám, dokonca i výrokom, ktoré sú na prvý pohľad logicky nepravdivé (v 50-tych rokoch niektorí prednášatelia marxizmu učili - v duchu Engelsovej *Dialektiky prírody* - že pohyb, zmenu a vývin možno primerane postihnúť iba výrokmí tvaru " p a nie je pravda, že p ").

Nebolo by však prezieravé z toho uzatvárať, ako to robí Egon Gál, že "kritérium konzistentnosti [tu] nefunguje". Egon nám síce neprezradil, čo rozumie pod "fungovaním kritéria konzistentnosti", ale bez ohľadu na to, ako toto "fungovanie" explikujeme, zákon negovania sporu naďalej platí. Ak X verí, že p , pričom p je logický spor alebo z neho spor vyplýva, tak súhrn X -ových presvedčení je protirečivý a teda nepravdivý. Ale zo samého tvrdenia formy " X verí, že p " s logicky sporným p spor vôbec nevyplýva, lebo z toho, že niekto verí, že p , nevyplýva p . To platí už aj preto, že výrok " X verí, že p " s

analytickým nezmyslom p môže byť pravdivý a logické dôsledky pravdivého výroku nemôžu byť nepravdivé.

Ako Jano Šefránek, ani ja nemôžem súhlasiť s Egonovým názorom, že "o ľudských presvedčeniach, vierach ... možno hovoriť jedine v intencionálnych, t.j. nejasných a hmlistých termínoch". V tomto prípade nám Egon Gál zabudol vysvetliť, ktoré termíny pokladá za intencionálne. Napr. ktoré termíny sú intencionálne vo výroku formy " X si myslí, že p "? Meno X -a, výraz "si myslí, že" alebo termíny výroku p ? Keď si uvedomíme, že výrokom p môže byť ľubovoľný exaktný výrok matematiky a menom X -a jeho vlastné meno, tak nám zostane iba výraz "myslieť si, že", ktorý nie je oveľa nejasnejší a hmlistejší ako ktorýkoľvek iný termín jazyka ľubovoľnej empirickej disciplíny. O čo hmlistejšie a nejasnejšie ako výroky empirických vied sú vety nekonečného radu " X si myslí, že $2 < 3$ ", " X si myslí, že $2 < 4$ ", ..., " X si myslí, že $2 < n$ ", ...? Treba tiež podotknúť, že výrazy "myslí si, že", "verí, že", "vie, že" a pod. sa dajú v epistemickej logike explikovať na veľmi vysokom stupni exaktnosti. Preto vôbec nemôžem súhlasiť s Egonovou rovnosťou "intencionálny = nejasný a hmlistý".

Opozícia overiteľnosť - dôvera, o ktorej píše A. W. Moore vo svojej recenzii, mi pripadá pomýlená a zavádzajúca. Rozumný scientista by sotva povedal, že "nepotrebujeme dôveru", pretože vyše 80%, ba možno i viac, poznatkov vzdelaného človeka sa zakladá len na dôvere, dôvere v kognitívne výsledky našich predkov i súčasníkov. Keby každý poznávajúci subjekt musel overovať každý nadobudnutý poznatok, naše poznanie by sa bolo zastavilo na úrovni jaskynného človeka. S istou nedôverou sa vo vede pristupuje iba k novým, prekvapujúcim, svojou novotou až zarážajúcim poznatkom, a v tomto prípade oprávnené. Inak neoverujeme preto, že nedôverujeme, ale preto, lebo vo vede, v práci i v každodennom živote získané poznatky alebo ich dôsledky sústavne uplatňujeme. Cieľom, ktorý pritom sledujeme, nie je overenie poznatkov, ale ich aplikácia. Lenže každá aplikácia znalostí je zároveň opakovanou skúškou ich platnosti (aj keď našim cieľom je predovšetkým ich uplatnenie).

Príspevok Jara MARTINKU tiež oplýva námetmi a problémami, ktoré by stačili na niekoľko dialógov. V druhej polovici mu miestami prestávam rozumieť - čím viac sa ponára do hĺbín Heideggerovej filozofie, tým ťažšie sa mi jeho úvahy sledujú. A paralelne s tým rastie množstvo otázok, ktoré by som mu musel položiť, aby som mu dobre porozumel. Riskujú, že so zreteľom na to miniem svoj cieľ, pokúsim sa vo svojom jazyku formulovať niektoré z jeho tvrdení a zaujať k nim isté stanovisko.

Súhlasím s tvrdením, že "úsilie o exaktnosť vedeckého myslenia ... je vo vývine poznania spravidla druhotné", rád by som však dodal, že najmä preto, lebo veľké množstvo problémov možno formulovať a riešiť aj na nižšom stupni exaktnosti. Potreba spresňovania jazyka sa vynára až na určitej úrovni rozvinutosti danej disciplíny a pri riešení niektorých, neraz dosť špeciálnych problémov (o čom už tu bola reč). Obávam sa však, že vo filozofii úsilie o exaktnosť nie je ani "druhotné" a u niektorých filozofov vôbec nepriechádza do úvahy. Potreba opatrnejšej a precíznejšej práce s jazykom sa vo filozofii v programovej podobe zjavuje vlastne až v tomto storočí a zrejme súvisí so vznikom a rozvojom modernej logiky. Netreba však zabúdať na to, že ju pociťujú iba niektorí filozofi a že ju rešpektujú iba niektoré prúdy filozofického myslenia. Vo filozofii ako celku sa nepresadila ani nepresadí, čo Jana Šefránka ani mňa vôbec nezarmucuje,

lebo obaja sme s obľubou čítavali aj filozofov, ktorí nevyunikali zmyslom pre precíznosť vyjadrovania. Dokonca si myslíme, že v niektorých štádiách vývinu určitej filozofickej problematiky by snaha o presnosť mohla skúmania značne paralyzovať. To nám však nebráni klásť otázky typu "Čo výraz *V* vlastne znamená?", "Ako súvisí jeho význam s významom iných výrazov?", "Je daný výraz predikát a ak áno, aká je jeho árnosť?", "Neprotirečí toto tvrdenie tomu, čo autor povedal na inom mieste?" a pod. Nové myšlienky vo filozofii sa často zjavujú v značne temnom jazykovom háve, treba si to však uvedomiť a podľa toho s nimi aj zaobchádzať: koncepciu, z ktorej vzišli, treba ďalej čiríť a rozvíjať a ak sa pritom neosvedčí, treba ju odmietnuť ako odmietame prvé nápady, ktoré nepreukážu svoju životaschopnosť.

Ak Jarovi dobre rozumiem, zastáva názor, že úsilie o exaktnosť bolo vo filozofii späť s jednou z jej základných teoretických funkcií, a to "byť teóriou sveta". No keďže filozofia v tejto "funkcii stratila ... svoju kompetenciu", "stratégia tzv. vedeckej, exaktne budovanej filozofie (ako ontológie) sa očividne vyčerpáva", čím chcel Jaro Martinka trochu ohľadupľnejšie povedať, že exaktne budovaná filozofia stratila v súčasnosti svoje opodstatnenie a stala sa anachronizmom (čo napokon vyplýva i z celkového ladenia a zacielenia jeho príspevku). S týmto záverom nemienim polemizovať, rád by som však poznamenal, že *filozofické* teórie sveta sa o jazykovú a s ňou späťú pojmovú exaktnosť uchádzali viac-menej len výnimočne. Na druhej strane matematika sa o ňu programovo usiluje od čias Euklida, hoci jej ambície byť teóriou sveta boli - až na nejaké výnimky - skoro vždy slabšie a postupne v nej vyhasínali, až z nej vyrchali úplne. Ale jej nároky na exaktnosť až do XX. storočia ustavične - aj keď nerovnomerne - rástli. Teda potreba jazykovej presnosti a jednoznačnosti nevzniká len v jazykoch, ktoré používame na formuláciu teórií sveta. Na druhej strane, filozofické teórie sveta sa často formulovali v jazykoch, ktoré ich používatelia skôr zatemňovali než spresňovali.

Domnievam sa, že čím je kontakt vedeckej disciplíny so skutočnosťou voľnejší a sprostredkovannejší, tým naliehavejšie sa pred ňou vynára potreba zexaktnenia jej jazyka a pojmového aparátu. Absenciu skúsenosti môže v istom zmysle a do istej miery kompenzovať výraznejším uplatnením logiky a matematiky. Kým dominantným korektívom v empirických vedách je skúsenosť, v odboroch, ktoré sa o ňu neopierajú, je ním skôr logika, prípadne niektorá matematická disciplína.

Z naznačených dôvodov nepovažujem Jarov argument o "vyčerpanosti" stratégie "tzv. vedeckej, exaktne budovanej filozofie", opierajúci sa o skutočnosť, že filozofia prestáva byť teóriou sveta, za presvedčivý. Okrem toho si myslím, že "o priznanie straty kompetencií filozofie v úsilí o rozpracovanie vedeckého obrazu sveta ... z empirickej bázy predmetných vied" sa už pred Quinom a Heideggerom pričínil L. Wittgenstein a novopozitivistí, ktorým to vôbec neprekážalo v snahe realizovať program výstavby tzv. exaktnej filozofie (Wittgenstein šiel inou cestou). K tomuto programu sa celým svojim dielom prihlásil aj W.V. Quine, takže je pre mňa hádankou, prečo si Jaro Martinka k rozkolísaniu umieráčaika, oznamujúceho koniec tejto filozofie, prizval na pomoc práve Quina.

Druhé závažné tvrdenie, o ktoré sa opiera Jaro Martinka vo svojom ťažení proti tzv. exaktnej filozofii, znie takto: "syntaktické štruktúry a chápanie i používanie jazyka ako nástroja neadekvátne predznamenáva (pre filozofiu) predmetné štruktúry kozmu a

vyhovuje len operačným a strategickým procedúram empiricky fundovaných vied". K tomu treba poznamenať, že v každom jazyku - a teda i v Heideggerovom - možno vyčleniť isté syntaktické štruktúry, útvary bez nich nemožno predsa nazvať jazykom. Na druhej strane, tieto štruktúry sotva predznamenávajú štruktúru kozmu *jednoznačne* - veď v tom istom jazyku možno formulovať rôzne teórie kozmu a tie isté štruktúry nominalisti môžu interpretovať jedným a realisti druhým spôsobom (ani nehovoriac o rozmanitých hybridných interpretáciách). Inak povedané, väzba medzi štruktúrami jazyka a kozmu sa mi zdá podstatne slabšia a nejednoznačnejšia ako Jarovi. V podobných úvahách mi vždy chýbala konkrétnosť: ukážky konkrétnych jazykových štruktúr a im zodpovedajúcich štruktúr kozmu. Pretože isté syntaktické štruktúry obsahuje aj Heideggerov jazyk, na Jarovom mieste by som si položil otázku, či niečo nepredznamenávajú aj tieto štruktúry. Skutočnosť, že táto filozofia nechce byť teóriou sveta, je v tejto súvislosti vedľajšia.

V poslednej uvedenej citácii (a nepriamo na ďalších dvoch miestach) Jaro Martinka akoby kritizoval "chápanie a používanie jazyka ako nástroja". Nechápeť dosť dobre prečo, lebo jazyk, ktorým sa filozofuje, je predsa tiež nástroj, a to nástroj, ktorým vyjadrujeme svoje myšlienky a komunikujeme s inými filozofmi, prípadne so širšou obcou čitateľov či poslucháčov. Nevidím teda nijaký dôvod, prečo by jazyk používaný ako nástroj mal vyhovovať "len operačným a strategickým procedúram empiricky fundovaných vied". Na jednom mieste Jaro Martinka dokonca konštatuje, že v dôsledku "používania jazyka ako nástroja vyjadrenia skutočnosti" sa "v ontologizovaných teóriách kozmu nad individuami konštituovala osobitná esenciálna (predmetná) vrstva". A inde zasa tvrdí, že W.V. Quine "jednoznačne zbabel vedecké zobrazenie predmetných štruktúr sveta zbytočnej ontologickej nadstavby", pod ktorou sa tu zrejme rozumie práve "esenciálna (predmetná) vrstva". Máme to chápať tak, že Quine zbabel vedecký jazyk jeho nástrojovosti a že v Heideggerovej filozofii predmetná (esenciálna) vrstva chýba, lebo jazyk prestal v nej byť nástrojom vyjadrenia skutočností?

* * *

Dúfam, že aj náš dialóg ukázal, že snaha o jasné a jednoznačné vyjadrovanie sa vypláca i vo filozofii. Nie vždy je prejavom malichejnej a zbytočnej pedanterie: také vyjadrovanie nám umožňuje rýchlejšie sa dorozumieť, ľahšie identifikovať problémy a efektívnejšie ich riešiť. Progres sa vo filozofii neraz dosahoval práve vyjasňovaním pojmov a myšlienok z nich zložených, teda vyjasňovaním významu jazykových výrazov. Nazdávam sa, že úchvatný rozkvet gréckej filozofie si bez permanentne prítomného úsilia o vyjasňovanie významu filozoficky relevantných výrazov nemožno vôbec predstaviť. Niet pochyb o tom, že toto úsilie usmerňovalo filozofickú aktivitu Sokrata a že nezanedbateľnú rolu zohralo aj v tvorbe dvoch najväčších gréckych mysliteľov - Platóna a Aristotela. Kto o tom pochybuje, nech sa trochu pozornejšie začíta do ich diela.

Nesnažme sa však význam presnosti jazyka neprimerane zveličovať, nerobme z jazyka ani z jeho presnosti zlaté teľa. Presnosť nie je imúnna ani proti myšlienkovej sterilite, ani proti omylu a nepravde. Ale omyl sa v nej a cez ňu ľahšie identifikuje, a teda aj skôr odstráni. Lebo myšlienka zbavená hmlistého oparu pekných, ale významovo

neurčitých slov je vo svojej nahote často plytká, smiešne banálna alebo evidentne nepravdivá.

Aby sa mi neušlo posledné slovo, na ktoré sú podaktorí slovenskí filozofi žiarliví, na záver by som chcel poprosiť brilantného amerického logika, matematika a nepochybne aj filozofa (ba i profesionálneho mága) R.M. Smullyana, aby aj on prispel svojou troškou do mlyna našej diskusie. R.M. Smullyan je česko-slovenským čitateľom známy ako autor knižiek *Logika prvého rádu* (Bratislava 1979), *Jak se jmenuje tahle knížka?* (Praha 1986) a dvoch statí uverejnených v zborníku *Mysel/Telo/Stroj* (Bratislava 1992).

Pán profesor, čo si myslíte o presnosti a nepresnosti vyjadrovania? Mohli by ste našim čitateľom prezradiť, aký druh filozofie uprednostňuje logik ako vy, ktorý si rád zafilozofuje?

SMULLYAN, R.M.: Some people are always critical of vague statements. I tend rather to be critical of precise statement; they are the only ones which can be correctly labelled "wrong". What about precise statement which are not wrong - statements which in a precise sense are "true"? How do they compare with vague statements? Well, that depends a lot on the circumstance. In some contexts a good precise statement is called for; in others, a vague statement. It really should be borne in mind that a precise statement, though it often has its place, has only one meaning, whereas a vague statement may contain a multitude of interesting and fruitful meanings.⁴

I would roughly divide philosophies into two categories, "crazy" and "sensible". Of the two, I definitely prefer the former. Sensible philosophies are noted for their sobriety, propriety, rationality, analytic skill, and other things. One definite advantage they have is that they are usually quite sensible. Crazy philosophies are characterized by their madness, spontaneity, sense of humor, total freedom from the most basic conventions of thought, amorality, beauty, divinity, naturalness, poesy, absolute honesty, freedom from inhibitions, contrariness, paradoxicalness, lack of discipline and general yum-yummyness. The most important advantage over the sensible philosophies is that they come far closer to the truth! Many philosophers of the "sensible" school will surely dispute this, and ask me whether I can "prove" this statement. My answer is, "Yes, quite easily, providing I am allowed to give a crazy proof rather than a sensible one". But of course they will not allow this!

It is of interest how different people fall into the two categories. In general I would say that psychologists, psychiatrists, economists, sociologists tend towards the "sensible", whereas artists, poets, musicians, and (to my great delight!) chemists, theoretical physicists, mathematicians - especially mathematical logicians - tend towards what I call the "crazy". I have found from experience that the most brilliant logicians I have met have both a deep understanding of the "sensible" and also a wonderful feeling for the "crazy". And no wonder! Crazy philosophy is the most refreshing thing in the world, is thoroughly enlightening, and is an absolute prerequisite to understanding things as they really are.

I am in no way *against* sensible philosophy. It only serves to show how wonderful crazy philosophy is by contrast.⁵

POZNÁMKY

¹ Možno vzniká dojem, že chápanie presnosti jazyka, ktoré je implicitné za uvedenou formuláciou sa líši od koncepcie v [4] a [3]. Samo osebe by to nemalo byť chybou, na druhej strane bz však nebolo také ťažké obe chápania zladit'.

² Tento konjunkt nemusí byť predmetom sporu pri formalizácii, pokojne ho možno vypustiť.

³ Ak by sme modifikovali vyššie uvedenú formalizáciu podľa predchádzajúcej poznámky, modifikovali by sme aj túto definíciu.

⁴ Pozri [8], 25.

⁵ Pozri [8], 165-166.

LITERATÚRA

- [1] BRACHMAN, R. J. - LEVESQUE, H. J. (1985) (eds.): **Readings in Knowledge Representation**. Morgan Kaufmann Publishers.
- [2] CIBULKA, J. (1967): K otázce exaktnosti ve filosofii. In: **Filozofia XXII**, č.3, 297-301.
- [3] CMOREJ, P. (1970): Ideál a možnosti exaktnosti. In: **Filozofia XXV**, č. 1., 47-59.
- [4] CMOREJ, P.- ŠEFRÁNEK, J. (1966): Úsilie o exaktnú filozofiu. In: **Filozofia XXI**, č.4., 395-409.
- [5] HEMPOLINSKI, M. (1974): **Brytyjska filozofia analytyczna**. Warszawa.
- [6] MARCEL, G. (1971): **K filosofii naděje**. Vyšehrad, Praha.
- [7] MOORE, A. W. (1993): Trust and Reality. In: **Times Literary Supplement**, 18th June.
- [8] SMULLYAN, R.M. (1977): **The Tao is Silent**. Harpwer & Row, Publishers, New York.
- [9] Úsilie o exaktnú filozofiu. In: **Organon F 1**, 1994, č.1, 43-78.
- [10] WOLENSKI, J. (1986): Umiarkovana obrana scjentyzmu. In: **Studia Filozoficzne**, č.9.